

XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Had- és Rendészettudományi Szekció

Gödöllő, 2015. április 15-17.

Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

1956 a hadtudományban

Jelige: *Forgószél*

Pályamunka lezárásának időpontja: 2013, november

2015.

Összefoglaló

Az 1956. őszi magyarországi események a pontatlan közvélekedéssel szemben nem tekinthetők hagyományos értelemben vett háborúnak. A hidegháborús korszak helyi konfliktusaira releváns, *Ágh Attila* által kidolgozott *tipológia* alapján 1956 nem új konvencionális háború, hanem egy, a nem konvencionális és a destabilizációs háborúk jegyeit magán viselő konfliktus, amelyben az anómiás erőszak megnyilvánulásai is feltűnnek az összecsapások során.

1956 *városharcaiban* két eltérő hadikultúra találkozott egymással. Az egyik a második világháború, illetve az 1953-as Kelet-berlini beavatkozás tapasztalataiból merítő szovjet harckocsi harcászat, mint támadó, mozgó hadviselés. A felkelő csoportok ezzel szemben inkább a védelemben vívott, gerilla jellegű harcmodorra támaszkodtak. A két hadikultúra a harcok során folyamatos kölcsönhatást gyakorolt egymásra, amely idővel mindkét oldalon a kezdetben alkalmazott taktikák átgondolásához vezetett, ha nem is azonos mértékben.

Kulcsszavak: 1956, Ágh-féle háborús tipológia, városharc.

Abstract

Contrary to the common misbelief, the hostilities following the *revolution in Hungary* during the fall of 1956 cannot be regarded as a conventional war. Comparison of the events and the relevant *typology* of Cold War-era conflicts devised by *Attila Ágh* reveals that 1956 was not, in fact, a new conventional war. It can rather be described as a combination of a non-conventional and a destabilising conflict, also showing signs of anomy at certain points during the course of events.

The opposing sides faced each other in the *urban environment* utilising completely different methods. The Soviets relied on their different experiences from World War II and the recent events in East-Berlin, deploying vast numbers of tanks. The insurgents relied mainly on *guerrilla warfare* in the defense of Budapest. However, as they began to witness the strengths and weaknesses of their different tactics, both sides were forced to eventually alter their respective methods to some degree.

Keywords: Hungarian revolution of 1956, typology of Attila Ágh, urban environment warfare.

Tartalom

Bevezetés.....	2
1. Ágh Attila tipológiája	5
2. Milyen háborús jegyeket visel 1956?	9
3. 1956-os hadikultúrák és taktikák	29
4. Konklúzió, lezárás.....	37
Felhasznált Irodalom	39

„Nagy háború nem lesz.”

(Ny. Sz. Hruscsov)

Bevezetés

Az 1956. október-novemberi magyarországi események – a kellő időbeli távolság hiánya, illetve a polarizáló közgondolkodás miatt – mind a mai napig gyakran ellentmondásos megítélés alá esnek. Hiába tekinthető a forradalom története tudományos téren viszonylag jól feldolgozottnak és pontosan dokumentáltnak, az értékelés szempontjából legalább olyan fontos közbeszédben még nem kapnak helyet az újabb kutatások eredményei. Ez a megállapítás kiegészíthető azzal, hogy az események katonai szempontú kutatása, mérlegelése még annyi figyelmet sem kap, mint a politikatörténet. Holott az általánosan elterjedt ’szabadságharc’ kifejezés már önmagában is rámutat, hogy a kérdéskörben jelen vannak a katonai, hadművészeti tényezők is.

Bár több szerző is kutatta már tudományos igényességgel mind a fegyveres összecsapások lefolyását, mind a harcok és a politikai fordulatok egymásra gyakorolt kölcsönhatásait, 1956 harci cselekményeinek teljes körű hadművészeti, hadtudományi kiértékelése még várat magára. Dolgozatomban ezt a hiányt igyekszem – a terjedelmi korlátok miatt inkább csak vitaindító kérdésfelvetésként – pótolni. Szükséges ez már csak azért is, mert a téma rendszerváltás előtti elhanyagolása, ’agyonhallgatása’ miatt évtizedeken át még az sem számított tisztázott kérdésnek, hogy egyáltalán minek tekinthetőek, miként kategorizálhatóak az akkori események. A téma kényes természete miatt a különböző megnevezések vizsgálata jóval több, mint pusztán szemantikai kérdés. Az államszocializmus évei alatt ellenforradalomnak, a rendszerváltáskor népfelkelésnek,¹ azóta pedig forradalomnak titulált eseménysor egyik megnevezéséből sem derül ki, hogy pontosan milyen jellegű fegyveres konfliktus zajlott le Magyarországon 1956-ban.

Ezen elnevezések szembenállása idejétmúltnak tűnhet, de a helyzet lényegében napjainkban is változatlan: 1956-ról állást foglalni továbbra is gyakorlatilag aktuálpolitikai állásfoglalás is egyúttal. Viszont a múlt reális, egészséges feldolgozásához elengedhetetlen a pontos értékelés, függetlenül a jelen viszonyairól alkotott nézeteinktől. Ebben a légkörben

¹ Pozsgay Imre, az MSZMP PB tagja, akkori államminiszter alkalmazta először a népfelkelés kifejezést egy interjú során a Magyar Rádió 1989. január 28-i Reggeli Krónikájában, a későbbiekben komoly vitákat kiváltva ezzel.

különösen szükséges, hogy előbb-utóbb pontosításra, tisztázásra kerüljön: mi is volt 1956? Háború? Fegyveres erőszakká eszkalálódó tüntetések és belpolitikai válság? Zavargássorozat? A Szovjetunió érdekszféráján belüli erődemonstrációja? Esetleg ezek közül mindnek magán hordták a jegyeit a harci cselekmények? Szerencsére az események katonai szempontú elemzése jóval kevesebb teret ad a szubjektumnak, mint a politikatörténeti kutatás, ami megkönnyíti a vizsgálódást.

Dolgozatom alaptézise, hogy az 1956 őszen lezajlott konfliktus nem tekinthető konvencionális háborúnak, mivel a konvencionális háborúkat *egyértelmű kezdettel és lezárással*, körültekintő *tervezés* alapján *reguláris erők* vívják egymás ellen, amelyek során a *haditechnika* kiemelt szerepet játszik, a háború kimenetele egy *döntő csatában* dől el, és egyértelműen *elkülönül a front és a hátország*. Ezen jellemzők közül 1956-ra teljes mértékben egyik sem igaz. Azonban ebből a felvetésből automatikusan következik a kérdés: milyen háború volt 1956? A kérdés megválaszolására megvizsgálom, hogy az Ágh Attila által kidolgozott – a hidegháborús korszakra nézve releváns – tipológiát figyelembe véve milyen típusú fegyveres konfliktusként határozható meg 1956. A tipológiai vizsgálat elején a közérthetőség érdekében röviden, kivonatossan ismertetem az Ágh-féle felosztást. Mindemellett megvizsgálom, hogy a harcokban magyar részről érintettek – a felkelő, majd később a soraikból megalakuló nemzetőr csoportok, a Magyar Néphadsereg alakulatai, illetve a karhatalmi erők – jogilag hadviselő félnek tekinthetőek-e.

A tipológiai elemzést követően a dolgozat második részében kitérek harcok során megfigyelhető különböző hadikultúrák, diszciplínák, módszerek ismertetésére is, különös tekintettel a Vörös Hadsereg korábbi városharcokban szerzett tapasztalataira. Igyekszem korabeli beszámolók, visszaemlékezések alapján bemutatni a harckocsik elleni harc sajátosságait a városi környezetben, illetve a taktikai megfontolásokat, amelyek a szembenálló felek műveleteit meghatározták. A dolgozatot lezáró konklúzióban pedig megpróbálom valamiképpen elhelyezni 1956-ot a hidegháború fegyveres konfliktusainak sorában.

Dolgozatomnak viszont nem témája sem a hadikronika, sem a politikai események bemutatása vagy elemzése, sem pedig a korszakban rendszeresített és a harcok során alkalmazott haditechnika ismertetése. Ezek a kérdéskörök nem tartoznak szorosan az általam

vizsgál területhez, és már több szerző is feldolgozta azokat tudományos igényességgel.² A bizonyítás során viszont röviden kitérek a konfliktus jogi-diplomáciai hátterére, illetve a szovjet fegyveres erők tevékenységét és magatartását szabályozó rendelkezésekre, ezek ugyanis – mint látni fogjuk – szintén alátámasztják a konvencionális háború, mint konfliktustípus elvetését.

² Például – a teljesség igénye nélkül – Laurenszky Ernő: A forradalom fegyverei – 1956. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest, 1995. illetve Horváth Miklós – Egri Imréné: 1956: katonai kronológia. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Budapest, 1993.

1. Ágh Attila tipológiája

A harci cselekmények értékelése előtt szükséges az Ágh által kidolgozott konfliktus-tipológiát röviden ismertetni, ennek alapja a szerző *Konfliktusok, háborúk* c. műve. Fontos leszögezni, hogy a könyv hangvételén és tartalmán még erősen érződik a marxista iskola hatása, emiatt bizonyos megállapításai, tézisei első látásra úgy tűnhetnek, hogy nem alkalmazhatóak 1956 vizsgálatához.³ Viszont, mint korábban már említettem, az államszocializmus évtizedei alatt 1956 tabu témának számított. Ennek a fényében nem csoda, hogy Ágh egyes kijelentései nem maradéktalanul, csak a saját korában általánosan elfogadott marxista doktrína szerint igazak. Véleményem szerint az általa vázolt tipológia ezzel a kritikai megjegyzéssel együtt is kiválóan használható a hidegháborús konfliktusok elemzése során.

Ágh felvetése tehát a következő: véleménye szerint a második világháború utáni időszakban – a hidegháborús feszültség és a nukleáris fegyverkezés ellenére is – már csökken egy nagy háború valószínűsége, viszont a helyi, korlátozott konfliktusok egyre gyakrabban jelentkeznek (Ágh 1989, 164.). Ezeket a konfliktusokat a következő négy csoportba lehet besorolni: az új konvencionális, a nem konvencionális, a destabilizációs háború, illetve az anómiás konfliktus. E négy konfliktustípust részleteiben is ismertettem az alábbiakban.

1.1. Az új konvencionális háború

Ez a típus Ágh szerint a második világháborút, illetve a gyarmati rendszer felbomlását követően újonnan kialakuló regionális középhatalmak egymás, illetve szomszédaik ellen vívott háborúit jelöli. Ezek a korábbi, 'európai' háborúkhoz hasonló konfliktusok, határozott kezdettel és lezárással (az előbbinek a hadüzenet, az utóbbinak a békekötés feleltethető meg). A szembenálló felek reguláris haderőt alkalmaznak a hátszagtól egyértelműen elkülönülő frontvonalakon, és a harcok végkimenetelét alapvetően az alkalmazott katonai stratégia és a bevetett haditechnika befolyásolja leginkább. Fontos elem a háborút befejező, végső

³ Például Ágh meglehetősen egyoldalúan és pontatlan általánosításokkal mutatja be a második világháború utáni kis- vagy helyi háborúk kérdését. Olyan konfliktusokként ábrázolja ezeket, ahol a forradalmi mozgalmakat nagyrészt Európa-ellenesség és szocialista támogatás jellemzi, ráadásul állítása szerint a nyugati hatalmak a konvencionális hadviselés módszereivel és eszközeivel törvényszerűen alulmaradtak ezekkel a mozgalmakkal szemben (Ágh 1989, 172-173. illetve Ágh 1989, 166-167.). Nyilvánvaló, hogy bár a korszak ideológiai követelményei miatt nem említhette meg, de tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az 1956-os harcok első időszakában, vagy épp az 1979-1989 közötti afganisztáni háborúban a szovjet alakulatok is pontosan ugyanígy jártak, mivel az átalakuló hadviselés mindkettő hatalmi pólust ugyanolyan váratlanul tudta érinteni.

győzelmet vagy vereséget hozó döntő csata (Ágh 1989, 180. illetve Ágh 1989, 182.). Azonban ezek a jelzők még kiegészülnek egy olyan tulajdonsággal, amely már új elem a korábbi európai háborúkhoz képest. Ágh hangsúlyozza, hogy a helyi háborúknak az új konvencionális háború nem csak egy formája, inkább azokon belül egy-egy szakaszára jellemző fázis, amikor a szembenálló felek egymáshoz képesti erőviszonya és a technikai felkészültségük az ilyen hadviselést már lehetővé teszi (Ágh 1989, 181.). Fontos már itt kiemelni, hogy a másik három típusra is igaz lesz ez a fajta egymásba átjárhatóság. Szintén le kell szögezni, hogy az új konvencionális háborúban a reguláris hadviselés mellett a felek gerillaháborút is vívhatnak egymás ellen (Ágh 1989, 182.), bár ez nem feltétlenül új jelenség.⁴

A fenti ismérvek alapján kijelenthetjük, hogy konvencionális háború volt például a Falkland-szigeteki háború az Egyesült Királyság és Argentína között, vagy az arab-izraeli háborúk közül a második, a Hatnapos illetve a Jóm-kippúri háború.

1.2. A nem konvencionális háború

Ágh véleménye szerint a második világháború utáni konfliktusok legnagyobb része ebbe a csoportba tartozik. A nem konvencionális háborúk legfőbb jellemzője az elhúzódó jelleg, amelyben a hagyományos hadviselés már csak a legintenzívebb szakaszokban jelentkezik, és inkább a spontán összecsapások dominálnak. Az elhúzódó összecsapásoknak az állandósult és megoldatlan (törzsi-etnikai, vallási-kulturális) konfliktusok mellett anyagi okai is vannak: ezeket a háborúkat jellemzően a fejlődő országok vívják egymás ellen, melyek nem képesek egy hagyományos értelemben vett háború megvívására képes hadsereget fenntartani (Ágh 1989, 183.). Új elem a konvencionális háborúkhoz képest a nem katonai eszközök – különösen a külső beavatkozók részéről – és a katonai stratégia együttes alkalmazása. Jellemző példája a nem konvencionális háborúknak az Irak-iráni háború, amelyben az iraki haderő fölényét az irániak eleinte jól szervezett gerillaháborús hadviseléssel ellensúlyozták (Ágh 1989, 185.).

Különlegesség a kategórián belül, és az elhúzódó jellegű konfliktusoktól eltér a nem konvencionális háborúk egy speciális esete. Ilyenkor tényleges harcok csak korlátozottan fordulnak elő, és a hosszabb ideje tartó válságot egyetlen, térben és időben jól

⁴ Elegendő csak a második világháború idején a frontvonalak mögött tevékenykedő, de a reguláris hadvezetéssel hatékonyan együttműködő partizánmozgalmakra gondolni – lásd például a Maquis a megszállt Franciaországban.

körülhatárolható katonai akció zárja rövidre (Ágh 1989, 184.). Ilyen akciónak tekinthető például Izrael légicsapása az épülő iraki atomreaktor ellen 1981-ben, vagy épp Franciaország gyors és határozott beavatkozása Maliban 2013 elején.

1.3. A destabilizációs háború

A destabilizációs háború – ha a konfliktustípusokat egy szervezettségi skálán kívánjuk ábrázolni – egy újabb lépés a konvencionális hadviseléstől eltávolodva az alig szervezett fegyveres erőszak felé. A korábban tárgyaltakhoz képest, ahol a harc célja az egyértelmű katonai győzelem volt, a destabilizációs háborúban a cél az ellenfél lassú kifárasztására korlátozódik. Mivel jellemzően olyan országok vívják ezeket a háborúkat, amelyek még rövidtávon sem képesek konvencionális hadviselésre alkalmas hadsereget fenntartani, a katonai jelleg helyett itt már a nem katonai eszközök dominanciája figyelhető meg. A végső cél eléréséhez, vagyis az ellenfél politikai-, gazdasági- vagy társadalmi struktúrájának lebontásához a hadviselők minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználnak, és nem csak a katonai, hanem a polgári célpontok elleni támadások is megjelennek. Ezzel együtt megszűnik a hátszág és a front között is a különbség, legfeljebb bizonyos területeken – nehezen járható vagy megközelíthető vidéken, vagy épp a nehezen ellenőrizhető nagyvárosokban – intenzívebben jelentkeznek a harcok (Ágh 1989, 186.).

Fontos kiemelni, hogy bár a gyarmati felszabadulási háborúkra jellemző leginkább ez a típus, destabilizációs háború alatt nem csak egy idegen megszálló vagy az aktuális kormányzat elleni rajtaütésszerű, sporadikus harcokat lehet érteni. Ugyanígy destabilizációs beavatkozásként értékeli Ágh a fejlett országok által egyes államokkal szemben alkalmazott szankciókat is (Ágh 1989, 187.).⁵ Szintén fontos szerep jut az ellenfél morális megtörésének is, amely akár súlyos társadalmi nyomás alá is helyezheti a sikertelenül hadat viselő kormányt.⁶ Gyakorlatilag kijelenthetjük, hogy minden olyan konfliktus idesorolható, amelyben közvetlen katonai akciók helyett a másik kifárasztásával próbálkozik valamelyik fél. Ebből a megállapításból következik, hogy a destabilizációs háborúk csak akkor érik el a céljukat, amikor az állandó összeütközések már aránytalanul nagy áldozatokat rónak az ellenfélre, és az a katonai vereség nélkül is kénytelen feladni eredeti pozícióit (Ágh 1989,

⁵ Például bizonyos kulcsfontosságú nyersanyagok vagy termékek embargója, kölcsönök nyújtásának megtagadása, propagandaháború folytatása, politikai-, gazdasági-, erkölcsi- vagy épp katonai támogatás nyújtása a belső ellenzéknek, etc.

⁶ Lásd a széleskörű megmozdulások az elhúzódó vietnámi háború ellen az Egyesült Államokban.

188.). Viszont ha ez a pillanat nem következik be, akkor a destabilizációs erők vereségéről beszélhetünk.

Közismert esete a destabilizációs háborúnak az afgán modzsahedek sikeres harca a Szovjetunió ellen, vagy akár az Egyesült Államok vietnámi veresége. Azonban a felkelők sem győzedelmeskednek mindig: látványos példa erre a korábban már említett konfliktus Maliban, ahol a szeparatisták végül kénytelenek voltak meghátrálni.

1.4. Az anómiás konfliktus

Az anómiás konfliktus elnevezés a görög anomosz – rendezetlen – kifejezésből származik, és a destabilizációs háborúnál használt példával élve a fegyveres összecsapások legrendszeretlenebb pontját jelöli a skálán. Ebben a formában a fegyveres és/vagy politikai erőszak váratlanul, ösztönösen, rendezetlenül tör a felszínre, bármiféle katonai megfontolás vagy tervszerűség nélkül, tehát okkal tekinthetjük az anómiás konfliktusokat a legalacsonyabb szintű hadviselésnek. Az állításnak a megfordítása is igaz: az anómiás konfliktus sok helyi háborúnak a kiindulási pontja is lehet, melyek később szervezettebb formájú konfliktusokká eszkalálódnak (Ágh 1989, 189.). Gyakori kiváltó okai ezeknek a harcoknak a vallási fanatizmus, az idegengyűlölet, illetve a különböző etnikai feszültségek. Az ilyen jellegű konfliktusok során előbb-utóbb az összes szembenálló csoport vagy párt létrehozza a maga milíciáját, azonban ezeket a fegyveres csoportokat semmilyen szempontból nem lehet szervezetszerűen felépített katonai alegységeknek tekinteni. Szemléletes példa az anómiás konfliktusra a két palesztin szervezet, a Hamasz és a Fatah közötti véres összecsapás-sorozat 2007 során a Gázai övezetben. Szélsőséges voltuk miatt az anómiás konfliktusok közé sorolhatóak a különböző terrorista akciók is, amelyekből később szintén kialakulhatnak helyi háborúk.

Mint láthatjuk, az Ágh-féle tipológia négy kategóriája között bőven vannak átfedések. A legtöbb esetben távolról sem egyértelmű, inkább egyéni értelmezés kérdése, hogy egy-egy konfliktus melyik típushoz sorolható, vagyis a szigorú elméleti határvonalak a gyakorlatban elmosódnak. 1956 hadtudományi szempontú vizsgálata folyamán ez a megállapítás súlyozottan igaz: az eseményeket nem lehet egyértelműen egyetlen típushoz besorolni, hanem több szempontból, külön-külön is értékelni kell azokat.

2. Milyen háborús jegyeket visel 1956?

Mivel a szélsőértékek kizárása mindig megkönnyíti a vizsgálódást, első lépésként áttekintem az új konvencionális háború mellett, illetve ellen szóló tényezőket, mielőtt megkísérelném elemezni, hogy a fentebb tárgyalt típusok alapján milyen konfliktus volt 1956. Ugyanis – mint a dolgozat bevezetésében már leszögeztük – az új konvencionális háborúk jellemzői közül magyar részről csak nagyon kevés érhető tetten 1956 eseménysorában, de a Szovjetunió szemszögéből nézve sem lehet ilyen típusú háború megvívásáról beszélni. Fontos azonban már most kihangsúlyoznom, hogy a harci cselekmények – a témára általánosan jellemző – pátosz nélküli elemzése részemről nem jelent egyet a megvívott harcok jogosságának minősítésével, azok nehézségeinek, intenzitásának lebecsülésével.

2.1. Új konvencionális háborús jegyek, és az azt kizáró tényezők

2.1.1. *A kezdőpont, tervek és célok*

Az új konvencionális háború egyik legelső ismérve, hogy a kezdet és a lezárás egyértelműen meghatározható, de a háborús célok nyilvánvalósága is fontos kritérium. Ezek megállapítása 1956 esetében mindenképp problémás, ráadásul külön vizsgálatra szorul mind a magyar, mind a szovjet fél tevékenysége. Különleges problémát jelent a tervek kérdésköre is. Mivel a háború nem szerencsejáték, és az új konvencionális háború a fegyveres konfliktusok leginkább szervezett formája, komoly tervezést igényel az előkészítése. Emiatt érdemesnek tartom kiterjeszteni a vizsgálódást az érintett felek terveire is, hogy ezek milyen mértékben – ha egyáltalán – mutatnak háborús készülődést.

Vizsgáljuk meg először október 23-át – mint a fegyveres összecsapások kirobbanásának első napját – és közvetlen előzményeit.⁷ Az országban tapasztalható egyre feszültebb légkör hatására a Magyar Néphadseregen belül október folyamán kétszer – Rajk László és társai újratemetése napján, majd a lengyelországi események⁸ miatt október 20-án is – szigorított

⁷ A közvélekedéssel ellentétben nem este, a Rádió épületénél dördültek el az első lövések. A nap folyamán (október 23.) korábban már tüzet nyitottak a helyi rendőrök és az Államvédelmi Hatóság emberei a BM Megyei Főosztályának épülete előtt tüntető tömegre Debrecenben, mely négy halálos áldozatot követelt (Györkei – Horváth 2001, 20.).

⁸ Lengyelországban a Lengyel Egyesült Munkáspárt plénuma 1956. október 19-én a KB tagjai közé emelte, majd a szovjetek figyelmeztetései dacára két nappal később első titkárrá választotta a korábban titóistának bélyegzett

szabályzatot vezettek be, viszont ezeket az intézkedéseket mindkét alkalommal rövidesen vissza is vonták (Horváth 2003, 26.). Azonban már jóval a kiéleződő októberi helyzetet megelőzően is létezett forgatókönyv egy esetleges államrendet fenyegető megmozdulás kezelésére. Közvetlenül az 1953-as berlini események⁹ után egy előterjesztésben már foglalkozott a kérdéssel a magyar erőszakszervezetek vezetősége.¹⁰ Ezek az intézkedések azonban a Néphadsereg karhatalmi célú alkalmazását szolgálták, ezért nem tekinthetünk rájuk sem háborús készülődésként, sem a későbbi fegyveres összecsapások előzményeként.

Ugyanez érvényes a szovjet tervekre is. Nem tekinthető egy háború kezdő akkordjának a „Volna” („Hullám”) fedőnevű művelet előkészítése, majd végrehajtásának megkezdése október 23-án, mivel az eredeti terv egy esetleges rendzavarás kezelésére lett jóváhagyva júliusban. A magyar elképzelésekhez hasonlóan, szintén főleg karhatalmi jellegű, objektumőrzési, valamint járőrözési feladatokat rögzített a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest számára (Kirov 2001, 123.). Konkrét harc feladatokra nem készültek, mivel a szovjet katonai vezetés meg volt róla győződve, hogy az 1953-as berlini eseményekhez hasonlóan a harcok megjelenése a városok utcáin önmagában is elegendő lenne a rend helyreállításához (Horváth 2003, 103.). A tervet annyiban meglepő, hogy az Ausztriából Magyarország területére visszavont szovjet erőkből 1955 folyamán megalakult Különleges Hadtest rendeltetése elviekben az osztrák-magyar határ lezárása és védelme, illetve adott esetben egy szovjet csapatkivonás biztosítása lett volna, nem pedig az ország belső rendjének fenntartása. Le kell szögezni, hogy e terv tartalmával a magyar fél nem is volt maradéktalanul tisztában. Ennek ellenére a végrehajtás megkezdésében mind a magyar pártvezetés, mind a Magyar Néphadsereg alakulatai együttműködtek a szovjetekkel. Ezek

Gomulkát. Meglepő határozottsággal vette védelmébe a nyári munkástüntetések korábban elítélt résztvevőit, és kiállt a Szovjetunió túlsúlya ellen a szocialista tömbön belül (Horváth 2003, 26.).

⁹ 1953. június 18-án a Kelet-berlini munkásmegmozdulásokat komolyabb harc nélkül rövidre zárta a szovjet páncélos alakulatok felvonultatása. Az ebből levont taktikai következtetésekről bővebben lásd a harmadik fejezetet.

¹⁰ Az ennek nyomán létrejövő karhatalmi tervet ironikus módon pont Nagy Imre, a Honvédelmi Tanács akkori elnöke hagyta jóvá, 1954. január 18-án (Horváth 2003, 45.). Szintén érdekesség, hogy 1954. július 4-én este a futball-világ bajnokság döntőjében elszenvedett vereség miatt felháborodott tömeg vonult a Rádió épületéhez. A rendőrségnek a kész tervek ellenére sem infrastruktúrája, sem felkészültsége nem volt a tömeg feloszlására. Az eset figyelmeztető jel lehetett a karhatalom számára. A témáról érdeklődőknek bővebben in: Benedek Szabolcs: Focista forradalom. Libri, Budapest, 2013.

ismeretében tehát az október 23-a előtti időszakban, illetve közvetlenül utána még nem lehet az eseményeket háborús készülődésként értelmezni.

Ennél már jóval árnyaltabb a helyzet október 31-től november 4. közötti időszakban, vagyis a „Vihr” („Forgószél”) hadművelet előkészítése és végrehajtása kapcsán. A szovjetek a korábbi irányvonalhoz képest megváltozott szándékai egyértelműen kiderülnek Konyev marsall, az Egyesített Fegyveres Erők¹¹ parancsnoka által Lascsenko altábornagy, a Különleges Hadtest parancsnoka számára tartott november 2-i eligazításából. Konyev ugyanis a Budapesten fegyverrel ellenállók szétverését, a rend biztosítását, illetve a Magyar Néphadsereg esetleg ellenállást megkísérlő alakulatainak lefegyverzését, a harcokba beavatkozásuk megakadályozását jelöli meg feladatként a Különleges Hadtestnek (Horváth 2003, 392.). Ez komoly változást jelent: míg a korábbi fegyveres akciók a szovjetek részéről még egyértelműen csak a különböző *felkelő csoportok ellen* irányultak, ezúttal már Magyarország hadereje is célpontot képez. A november 4-ét közvetlenül megelőző napokban tanúsított szovjet magatartás¹² szintén egy, a korábbitól eltérő célú, tudatos támadás előkészítését mutatja, amivel magyar részről is nyilvánvalóan tisztában voltak. Tehát ha egyáltalán létezik 1956 kapcsán olyan időpont, amely egy új konvencionális háború kezdete lehet, akkor november 4-e lehet az.

Fontos azonban kiemelni, hogy a szovjet fél a Magyar Néphadsereggel szemben elsősorban nem harci cselekményekre készült, hanem már a tervezés fázisában igyekeztek a reguláris haderők összeütközésének a lehetőségét minimálisra csökkenteni. Ugyanekkor azt is meg kell említeni, hogy Maléter ezredes¹³ már november 1-én, tehát három nappal a szovjet akciót megelőzően parancsot adott a magyar 7. gépesített hadosztálynak a Budapestre vezető utak eltorlaszolására és biztosítására, hogy az esetleg visszatérő szovjet csapatokat akár

¹¹ November 2-án a Fegyveres Erők Miniszterének közvetlen alárendeltségéből áthelyezték a Különleges Hadtestet a Varsói Szerződés alárendeltségébe, Konyev marsall így adhatott ki parancsokat Lascsenko egységének. Bár sem a Varsói Szerződés Alapokmánya, sem az Egyesített Fegyveres Erők Szervi határozmánya nem adott erre jogilag lehetőséget, és a Politikai Tanácskozó Testület sem hozott ezzel kapcsolatos döntést, a lépés nyilván a későbbi beavatkozás legitimálását célozta (Horváth 2003, 456.).

¹² Kádár és Münnich máig tisztázatlan Moszkvába szállítása, a tárgyalásra hívott magyar katonai delegáció letartóztatása, az Andropov budapesti nagykövet által nyújtott szándékosan téves tájékoztatások, a laktanyák és repülőterek körülrárasa, etc.

¹³ Maléter Pál ezredes, 1956. november 2-tól vezérőrnagy és honvédelmi miniszter, a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaló magyar küldöttség vezetője. November 3-án a szovjetek további tárgyalások helyett letartóztatták a tököli repülőtéren.

fegyverrel is feltartóztatassák (Horváth 2003, 404.). Ha ez a védelmi öv nem is épült ki az idő rövidsége miatt, egyértelmű, hogy a megváltozott helyzetben magyar részről is létezett szándék reguláris katonai erő alkalmazására a másik fél reguláris hadereje ellen.

2.1.2. Az új konvencionális háborút kizáró tényezők

Felmerülnek azonban olyan tényezők, amelyek a „Vihr” hadművelet során legalábbis kérdésessé teszik, hogy a későbbi események valóban háborús harci tevékenységnek tekinthetők-e. A „Forgósziel” tényleges harcaiban szovjet oldalon részt vevők létszámából és számarányából nem rajzolódik ki a konvencionális háborúkra jellemző döntő összecsapás képe. Az ország területére folyamatosan beérkező szovjet csapatok elhelyezkedése alapján már Maléter Pál is azt a megállapítást tette november 3-án, hogy azok sokkal inkább egy esetleges – a hidegháborús légkörben szovjet részről elképzelhetőnek tartott – nyugati beavatkozás elhárítására állnak fel, nem pedig Magyarország katonai megszállására vagy Budapest elfoglalására (Horváth 2003, 407.). Abból a tényből kiindulva, hogy Budapestre november 4-én a már korábban is itt tevékenykedő Különleges Hadtest állományán felül¹⁴ a zömhez képest arányaiban csak kevés szovjet egység vonult be (az ország területén ekkor tartózkodó 17 hadosztályból összesen három - bár ezek nyilvánvalóan nem képviseltek egytől egyig azonos erőt), részben igazat adhatunk Maléternek. Sokatmondó, hogy bár a szovjet katonai vezetés tisztában volt azzal, hogy Budapesten van a fegyveres ellenállás szinte kizárólagos gócpontja, az erők jelentősebb része¹⁵ a fővároson kívül maradt. Ez nem egy háborús ostromra utal, sokkal inkább tekinthető a fegyveres zavargások leverésére irányuló célzott beavatkozásnak (lásd a nem konvencionális háborúról szóló fejezetrészt). Összehasonlításképp: míg 1944-45 telén hat szovjet és egy román hadtest mintegy 160 ezer katonája harcolt csak a Budapesten körülrzárt német és magyar csapatok ellen, a „Forgósziel” hadművelet idején összesen valamivel kevesebb, mint százezer szovjet katona tartózkodott Magyarország egész területén.

¹⁴ A Különleges Hadtestet két harcokcsiezreddel, két ejtőernyős deszant ezreddel, egy lövészezreddel, egy gépesített ezreddel, egy tüzérezreddel, két nehézaknavető osztállyal és egy sorozatvető dandárral erősítették meg (Malasenko 2001, 262.).

¹⁵ Malasenko ezredes számításai alapján a megerősítések után mintegy 30 ezer fővel vonult be Budapestre, míg a másik két Magyarországon tevékenykedő szovjet hadsereg 50-60 %-os feltöltöttség mellett körülbelül 60 ezer főt számlált (Malasenko 2001, 269. illetve 265.).

Szintén figyelemreméltó – általában említésre sem kerül – a Vörös Hadsereg által több esetben is tanúsított önmérséklet. A szovjet katonai vezetők lehetőség szerint mind a politikai fordulat előtt, mind a „Forgószelel” végrehajtása során tartózkodtak attól, hogy totális háborút vívjanak. A Corvin-közi felkelő csoport felszámolására indított akció tervezésekor Malinyin hadseregtábornok¹⁶ ha eleinte vonakodva is, de elfogadta Nagy Imre kérését, hogy ne alkalmazzanak tüzérségi tüzet a háztömb ellen, így elkerülik a vérontást (Györkei – Horváth 2001, 67.). Hasonló hozzáállás mutatkozott a főttebb már említett eligazítás alkalmával Lascsenko altábornagy részéről. Jelentésében egyértelműen kifejtette Konyev marsallnak, hogy a légierő alkalmazása a lakóházakban rejtőző felkelőkkel szemben aránytalan pusztítással és a lakosság felháborodásával járna (Horváth 2003, 392.). Malasenko altábornagy is úgy emlékezett vissza 1992-ben, a Göncz Árpáddal folytatott beszélgetés során, hogy nem vetettek be légierőt a tüntetőkkel és a felkelőkkel szemben (Malasenko 2001, 285.).¹⁷ A rendelkezésre álló adatok szerint a légierő alkalmazása egészen a novemberi harcokig csak erődemonstrációs és felderítő repülésekre, illetve propagandacédulák szórására korlátozódott (Kirov 2001, 131. illetve 167.). Nyilvánvaló, hogy ezekkel a motívumokkal bőven lehetne ellenpéldákat is szembeállítani,¹⁸ de ismét visszautalva a második világháborús ostromra, az épületekben keletkezett károk és a civil lakosság veszteségei¹⁹ szerencsére még így is lényegesen kevesebbek voltak a korábbi totális háború által okozott rettenetes pusztításnál (Ungváry 2000, 221.), hogy az akkori járványokat, éhínséget és a lakossággal szembeni tömeges erőszakoskodást, fosztogatást ne is említsük. A szovjet haderő talán legvéresebb megmozdulásáról, az október 25-i Kossuth téri sortűzzel – amely valójában nem sortűz volt – az anómiás konfliktusok jellemzőit tárgyaló fejezet részben bővebben foglalkozok majd.

Szembetűnő, és egy konvencionális háborúval nehezen összeegyeztethető jelenség a Magyar Néphadsereg passzivitása is az 1956-os események mindkét szakaszában. Ennek

¹⁶ A szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettese.

¹⁷ Bár nincs igaza, amikor ugyanitt azt állítja, hogy a harcok során sem tüzeltek a tömegre.

¹⁸ Lásd Dunapentele ostromát november 7-én, ahol a fegyverletétel megtagadására válaszul a szovjetek nehéznávetoőkkel, tarackokkal és MIG-17-es repülőgépekkel támadták a város védőit (Györkei – Horváth 2001, 117.).

¹⁹ A civil áldozatok száma 1569 fő volt az őszi események során (Horváth 2004, 317.), ebben a számban a harcok során eleső felkelők is benne foglaltnak. Kihangsúlyoznám, hogy nézetem szerint minden egyes számadat mögött emberi sorsok, emberi tragédiák húzódnak meg, amiről nem szabad megfeledkezni egyik fél veszteségeinek elemzésekor sem.

háttérben több ok is meghúzódik. Kevésbé ismert tény, hogy a személyi kultusz éveinek erőltetett haderőfejlesztése és a nemzetközi helyzet 1953-as változásai után elkerülhetetlenné vált a hadsereg leépítése. Ez az éveken át húzódó folyamat még 1956-ban is tartott, és az ebből fakadó bizonytalanság komoly kihatással volt a Néphadsereg alkalmazhatóságára és szerepvállalására az őszi események során (Horváth 2003, 20-25.). Jegyezzük meg, hogy ezek a leépítések nem csak az állomány alacsony morálja miatt fontosak a vizsgálatunk szempontjából – később, a destabilizációs háború jegyeinek tárgyalásakor még visszautalunk egy lehetséges hatásukra. A hadsereg válságával természetesen tisztában volt a magyar pártvezetés is, emiatt – az őszi események tükrében utólag kijelenthetjük, hogy okkal – inkább a szovjet csapatokban bíztak. A passzivitás további okaként fontos megemlíteni a Honvédelmi Minisztériumon belül uralkodó fejetlenséget is, ami miatt csak általános, a konkrét feladatok megoldásában vajmi keveset segítő parancsok és utasítások irányították október utolsó hetében a Néphadsereg tevékenységét (Horváth 2003, 144-145.). A Gyurkó Lajos vezérőrnagy²⁰ által vezetett 3. hadtest kivételével a parancsnokok ilyen helyzetben nem szívesen vállalták az erélyes fellépéssel együtt járó személyes felelősséget, és igyekeztek kimaradni a felkelők és a szovjetek, illetve a felkelők és az államvédelmisek²¹ közötti harcokból. Mindezen negatív tényezők miatt – és részben ez is magyarázatot ad a passzivitásra – a szovjet csapatokkal az októberi időszakban olyan „munkamegosztás” alakult ki, amelyben a magyar haderő alakulatainak tevékenysége Budapesten főleg különböző objektumok biztosításából, őrzéséből állt csak (Györkei – Horváth 2001, 35.). A vidéken elhelyezkedő alakulatoknál is hasonló a kép: harci cselekményeik döntő hányada a fegyvert követelő civilekkel történő összeütközésekre, incidensekre korlátozódott, akik nem vették elég komolyan a fegyverhasználatot megelőző figyelmeztetéseket.

A fent ismertetett problémák tükrében könnyen belátható, hogy a November 4-én meginduló szovjet hadművelettel szemben csak komoly nehézségek árán, és korlátozott erővel lehetett volna csak bevetni a Magyar Néphadsereget. Ez szerencsére nem történt meg, a legtöbb, az előző nap során már körülrzárt és elvágott egység harc nélkül megadta magát.

²⁰ Gyurkó vezérőrnagy a magyar haderő többi parancsnokához képest szokatlan határozottsággal és durvasággal lépett fel a tüntetőkkel és a fegyveres csoportokkal szemben, saját katonáit is statáriális bíraskodással fenyegette, ha megtagadnák a parancsait. A fegyverszünet után a felelősségre vonás elől helyettesével, Sucin alezredessel a szovjet csapatokhoz menekült (Horváth 2003, 153.).

²¹ A hivatásos állomány tagjainak állandó létbizonytalansága részben a katonai elhárítás önkényes döntéseiből fakadt. Emiatt a honvédtisztek nem meglepő módon ellenségesen, de legalábbis bizalmatlanul kezelték az ÁVH-t (Györkei – Horváth 2001, 30.).

Volt rá példa, hogy a szovjet haderő ennek a vértelen fegyverletételnek köszönhetően bizonyos fokon még együtt is működött a lefegyverzett magyar csapatokkal. Zsukov november 4-i jelentése szerint a felkelőkhöz átállt, majd a nap folyamán elfogott magyar tiszteket a szovjetek átadták az eredeti parancsnokságuknak (Wilson Center Digital Archive [továbbiakban WCDA], <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111979> letöltés ideje: 2013. 11. 12.).²² A rendelkezésre álló adatok alapján vidéken csak Szolnokon és Miskolcon adtak le az örök figyelmeztető lövéseket a közeledő szovjet katonákra. A szovjet válaszlövések után csak az utóbbi esetben vette fel a harcot a nemzetőrök egy része, de a helyőrség katonái itt sem tanúsítottak ellenállást (Horváth 2003, 436-437.). A fővárosban a Petőfi laktanya magyar csapatai néhány perces tűzharc után megadták magukat, míg az esztergomi hadosztály kitörést megkísérlő harcokcsijait a szovjet erők szinte azonnal kilőtték (Horváth 2004, 308.). A felkelő csoportoktól és a nemzetőrség tagjaitól eltérően tehát a honvédség harcai sehol sem tartottak tovább a „Forgószél” kezdő napjánál, arra viszont több példa is akad, hogy az eredeti alakulatuktól elszakadt, felkelő csoportokkal elvegyült honvédek még napokig folytatták az ellenállást, például a Juta-dombnál, az Éles-saroknál, vagy Csepelen (Györkei – Horváth 2001, 113-115.). Valószínűnek tartom azonban, hogy a Budapest körüli hevenyészett védelmi állások honvéd egységeinek passzivitása legalább részben annak is köszönhető, hogy még azelőtt megszakadt velük a kapcsolat, hogy esetleg parancsot kaphattak volna az ellenállásra (Király 1989, 279.). Az is megemlíthető, hogy Maléter letartóztatása után a szovjeteknek sikerült átvernie a magyar hadvezetést, akik egy ideig abban a hitben voltak, hogy a felvonuló szovjet erők csak keresztül akarnak haladni Budapesten (Horváth 2003, 417.).

Ha új konvencionális háborúról beszélünk, megkerülhetetlenül felvetődik a hadüzenet kérdése is, amely, mint Ágh tipológiájában korábban már utaltunk rá, a háború kezdetének feleltethető meg. Azonban a hadüzenet – vagyis *két állam között* beálló hadiállapot hivatalos bejelentése, annak összes nemzetközi jogi vonzatával együtt – mint lehetőség szovjet részről föl sem merült. A szovjet pártvezetés az egész konfliktus során igyekezett a Vörös Hadsereg (nagyobbrészt) egyoldalú agresszióját előbb a szocialista államrendet védő segítségnyújtásként, majd október 31. után a Varsói Szerződésben foglalt kötelezettség

²² Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a hivatkozott dokumentum egy másik, magyar nyelvű kiadása ugyanezt a részt úgy fordítja, hogy a szovjet csapatok visszahelyezték a beosztásukba a „lázadók” által leváltott tiszteket (Gál – Hegedüs – Litván – Rainer 1993, 93.). A forrás eredeti nyelvű közlésére sajnos nincs lehetőség, így nem lehet megállapítani, hogy melyik fordítás a pontos.

teljesítéseként értékelni, annak ellenére is, hogy tisztában voltak a jogi korlátaikkal, illetve a helyzet nyilvánvaló háborús *vonásaival*.

Magyar részről egyes vélemények szerint Nagy Imre november 4-i rádióproklamációját a hadiállapot bejelentéseként is lehet értelmezni, amely egyúttal a Genfi Egyezmények védelme alá helyezte volna a felkelőket és a polgári lakosságot (lásd Donáth 2007, 162.). Diplomamunkámban is megfogalmaztam már korábban, hogy ez egy igencsak erőltetett megállapítás, és nem életszerű ilyen jellegű tudatosságot feltételezni az adott helyzetben Nagy Imréről. Jogi szempontból nézve, miniszterelnökként nem tartozott a jogkörébe a háború deklarálása, ezt az alkotmány szerint csak a Minisztertanács tehetné meg, ráadásul Nagy mindent megtett azért, hogy a magyar csapatok ne vegyék fel a harcot a szovjetekkel (Horváth 2003, 418.), ezt Király Béla visszaemlékezése is megerősíti (Király 1989, 279-280.). Ehhez képest érdekesség, hogy a rendszerváltás után a Legfelsőbb Bíróság a salgótarjáni sortűzper kapcsán a jogi indoklásban megvalósultnak nevezte a hadiállapotot és a háborús helyzetet - bár nem Nagy Imre rövid rádióbeszédére hivatkozva (Donáth 2007, 168.).

Megállapíthatóak tehát a következők: Az 1956. októberi események során még nem határozhatóak meg államok vagy reguláris hadseregek egymás legyőzésére irányuló háborús célok, sem pedig ezeket megfogalmazó haditervek. Ne feledjük: október 28-ig a Különleges Hadtest a magyar fél (a kormány, a pártvezetés, a honvédség és a karhatalmi erők együttesen) tudtával és együttműködésével tevékenykedett az ország területén, bár a szovjet érdekek nyilvánvaló túlsúlya már ekkor is megfigyelhető. Jellemző a két fél közötti alárendeltségi viszonyokra, hogy a szovjet csapatok pontos létszámáról és elhelyezkedéséről az azokra támaszkodó magyar kormány egészen 1957-ig nem rendelkezett pontos információkkal (Horváth 2003, 42.). Hegedüs miniszterelnök október 23-i kérése a beavatkozásra nem zárta ki Magyarországon kívül állomásozó szovjet alakulatok alkalmazását (Horváth 2003, 454.), de beszédes tény, hogy Perevertkin szovjet belügyminiszter-helyettes október 24-én kelt memorandumában az újabb csapatok érkezését „az államhatárok büntetlen megsértése” kifejezéssel írja le (WCDA, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111967> letöltés ideje: 2013. 11. 12.).

Október 31-e után már jól érzékelhető mindkét fél irányváltása, azonban a szovjet erők elhelyezkedése, azok alkalmazása, illetve a Magyar Néphadsereg gyors és akadálytalan

lefegyverzése nem egy klasszikus háború képét mutatják.²³ Ugyan a korszakban jellemző gondolkodásmódnak nyilván fontos eleme volt az osztályharc kifejezés, a szovjet katonáknak címzett röplapok szövege is azt támasztja alá, hogy nem a két nemzet, sokkal inkább az ellentétes politikai irányok és követelések harcának látták már a kortársak is a felkelés napjaiban a konfliktust (Györkei – Horváth 2001, 45.). A hadüzenet – és ebből adódóan a harcok lezárulása utáni békeszerződés – hiánya szintén egyértelmű. A magyar haderő passzivitásából következik, hogy nem valósul meg az egymással összeütköző reguláris haderők döntő csatája, valamint a városi harcok miatt semmiképp sem választható külön a front és a háterszág sem. Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy az új konvencionális háború elemeiből minden kétséget kizáróan csak kettő – a november 4-ét megelőző tudatos tervezés és a szovjetek fölényét biztosító fejlett haditechnika tömeges alkalmazása – érhető tetten 1956 harcaiban.

2.2.Nem konvencionális, destabilizációs, és anómiás jegyek

A konfliktusokra általános jellemző vonások, illetve az Ágh által felállított rendszer összevetése a szovjet és magyar fegyveres erők tevékenységével tehát kizárta az 1956 kapcsán gyakorta tévesen emlegetett új konvencionális háborút. Viszont azt is láthattuk, hogy 1956 egyik fázisában – november elejétől november negyedike estig – felfedezhetőek bizonyos jegyei, ha az egész konfliktusra nem is lehet, mint sablont, alkalmazni. Ennek okát már a tipológia ismertetésekor is megemlítettem már: a különböző háborús típusok között nincsenek merev, átjárhatatlan választóvonalak, és az egyes kategóriák inkább egy-egy konfliktus egyes szakaszainak feleltethetőek meg, nem a teljes folyamatnak. Ennek megfelelően megkísérlem a további elemzés során bemutatni, hogy 1956 eseménysorából mely szakaszokban, milyen közismert mozzanatokban lehet rámutatni a nem konvencionális, a destabilizációs, illetve az anómiás háborúk sajátos jegyeire.

2.2.1. *A nem konvencionális háború jegyei és különleges esete*

Mint korábban már megállapítottam, Ágh tipológiájában nem feltétlenül csak az elhúzódó jellegű, katonai és nem katonai elemeket egyaránt felvonultató konfliktusok

²³ Egyáltalán nem jellemző, de mindenképp említésre méltó eset, hogy az izsáki lőszerraktárakat védő magyar alakulat november 4-én nem volt hajlandó a „szégyenletes” fegyverletételre. Ezt a szovjet alegység parancsnoka, Dolgopolov százados továbbította az előljáró parancsnoksága felé. A szovjet hadtestparancsnokság engedélyével a magyar alegység így megtarthatta a fegyvereit, és továbbra is ellátta a raktárak őrzését (Horváth 2003, 437).

tartoznak a nem konvencionális háborúk körébe. Ide sorolhatóak azok a különleges esetek is, amikor egy hosszabb-rövidebb idő óta tartó politikai válságnak végül egy határozott külső beavatkozás vet véget. Az ilyen válságok során kialakulhatnak korlátozott, döntés kivívására alkalmatlan harcok, de a konfliktust minden esetben egyetlen nagyobb szabású katonai akció zárja le. Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy az 1956-ban már hónapok – de értelmezéstől függően akár már három év – óta erősödő politikai és társadalmi feszültség, az október utolsó hetében fegyveres harcokká fajuló tüntetéssorozat, majd novemberben az ellenállást leverő „Forgósziel” hadművelet megfeleltethető-e ennek a definíciónak? Mivel a dolgozatomban nem tárgya a politikatörténeti elemzés, a felkelők által vívott kezdeti összecsapásokat pedig a destabilizációs háború jellemzőinél fogom taglalni, ezért a felsoroltakból csak a harcok lezárására hivatott szovjet intervenciót vizsgálom meg a következőkben.

Mint a korábbi fejezetekben már utaltam rá, a szovjet haderő második bevonulása Budapestre és a fegyveres csoportok nagy erővel történő felszámolása sokkal inkább értékelhető válságkezelő csapásként, mint a magyar haderő ellen indított háborúként. Azonban a „Forgósziel” értékelése előtt még ki kell térni egy másik támadó hadmozdulatra is: 1956 eseménytörténetében ugyanis a gyors megoldást hozni hivatott csapást érdekes módon két, egymástól időben elkülönülő harci cselekményben is felfedezhetjük. Meglepő lehet, de a Corvin köz és a szomszédos Kilián laktanya – a felkelők szimbolikus, és stratégiai szempontból legfontosabb bázishelyei – elleni október 28-i támadást is meg kell vizsgálni, hogy értékelhető-e ilyen jellegű akcióként.

A felkelők szívós ellenállása, az eleinte alkalmazott, erődemonstrációs járőrözésen alapuló szovjet taktika kudarca, illetve a korábbi hevenyészett kísérletek sikertelensége a Corvin köz csoport felszámolására (lásd Györkei – Horváth 2001, 26.) egyértelmű tanulsággal szolgált a politikai és katonai vezetés számára. Nyilvánvalóvá vált, hogy a Budapest fölötti ellenőrzést a szovjet és magyar fegyveres erők csak egy alaposabban megszervezett akcióval szerezhetik maradéktalanul vissza. A tervezés során több koncepció is született. Felmerült az épületegyüttes aláaknázása²⁴ és helikopterről történő bombázása is, de

²⁴ A közhiedelemmel ellentétben nem Nagy Imre tiltakozása miatt nem került sor a robbantásos terv kivitelezésére, hanem a közműalagutak pontos térképének hiányában (Horváth 2003, 230.). Az viszont kétségtelen tény, hogy Nagy Imre október 28-án hajnalban telefonon megtiltotta Janza altábornagynak, a honvédelmi miniszternek, hogy csapást mérjenek a Corvin közre (Horváth 2003, 231.). Bizonytalan, hogy a miniszterelnök ezzel a felkelőket, vagy a magyar honvédeket kívánta-e inkább védeni, de mint korábban már megemlítettem, október 26-án még elfogadta a tervezett támadást, csak a tűzérési előkészítést ellenezte. Tény,

végül a tüzérségi támogatás nélküli, de gyalogsággal megerősített harcokocsikkal történő támadás tervét fogadták el a szovjet és magyar katonai vezetők. A tervezet számos ponton hiányos volt, mivel nem számolt a szovjet páncélcsoportok korábban már tapasztalt védtelenségével, ezt súlyosbította, hogy a magyar gyalogság nem is ismerte még elég alaposan ezeket a harceszközöket. Problémát jelentett az is, hogy a terv csak a Corvin köz egyik bejáratára koncentrált, holott pont azzal lehetett volna a védők taktikai fölényét csökkenteni, ha mindkét irányból támadták volna őket. Obaturov vezérőrnagy, a 33. gépesített hadosztály parancsnoka azonban nem módosította a terveket, ráadásul az eredeti elképzeléssel ellentétben biztosító harccsoport nélkül küldte ki felderítésre hat harcokocsiját. Miután a felkelők ezek közül négyet kilőttek, egyet pedig megrongáltak, a támadást le kellett állítani (Horváth 2003, 231.). Bár nyilvánvaló, hogy az akció nem járt sikerrel, mégis figyelmet érdemel a kezdeti tervekben szereplő tüzérségi csapás, illetve az eredeti célja miatt.

A novemberi, már a „Forgószele” hadművelet keretében végrehajtott sikeres támadás ugyanis az itt szerzett tapasztalatokra épült, és az októberivel azonos célt valósított meg: leverni és a pozícióik feladására kényszeríteni a Corvin köz fegyvereseit, és így megtörni a legismertebbet a Budapest területén ellenálló csoportok közül. November 5-én ismét Obaturov vezérőrnagy vezette a Corvin környéke elleni hadmozdulatot. A kezdeti kisebb jelentőségű, tapogatózó jellegű tüz harcok után ezúttal már nagy erejű tüzérségi előkészítéssel pusztították az épülettömböt, és sikeresen lefoglalták a felkelők által korábban zsákmányolt harcokocsikat, illetve páncéltörő ágyúkat. Az ezután követő tényleges rohammal szemben a nemzetőr csoportok már tehetetlennek bizonyultak, így a stratégiai legfontosabb ellenállási góc november 5-én (egy magyar forrás szerint tévesen 7-én)²⁵ estére beszüntette a harcot (Horváth 2003, 426.). Ugyanezt az eljárást alkalmazták a Különleges Hadtest csapatai a többi budapesti fegyveres csoporttal szemben is: a bázishelyük és a környező épületek szétlövése után a legtöbb felkelőt a kilátástalan harc feladására kényszerítette a szovjet túlerő. Érdekesség, hogy a második szovjet beavatkozás keretében november 3-án késő éjjel a 43. Légi Hadsereg négy Tu-4-es bombázója is parancsot kapott a Corvin köz „fészek”

hogy Márton András ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka kérte tőle Hegedűs Andrásnál az akció leállítását, valószínűsíthető, hogy inkább a saját emberei életének védelmében. A támadás mindeztől függetlenül indult meg, illetve ért véget a hajnali órákban (v.ö. Eörsi 2000, 268.).

²⁵ Zsukov november 5. esti jelentésében már jelzi, hogy „A lázadók ellenállását [...] lényegében megtörtük. A Corvin filmszínház épülete ég.” A másnap (november 6.) reggel kelt jelentése alapján már elfoglalták a Corvin filmszínházban a „lázadók támaszpontját” (Gál – Hegedűs – Litván – Rainer 1993, 97-98.).

támadására, azonban még a magyar-román határ fölött visszarendelték őket (Vándor 2009, 44.).

Kijelenthetjük tehát, hogy az október 24-én megkezdett eredménytelen járőröző cirkáláshoz képest egy jól előkészített, több fegyvernem együttes alkalmazásával végrehajtott támadással a Különleges Hadtest viszonylag gyorsan át tudta venni a Budapest fölötti ellenőrzést a felkelőktől. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a Corvin környéke elleni két támadás olyan epizód 1956 eseménytörténetén belül, amely megfeleltethető az Ágh-féle tipológiában a nem konvencionális háborúk különleges esetének. Ki kell azonban emelnünk, hogy a nem konvencionális háború egyik legfontosabb, emblematisztikus eleme – az anyagi okokból csak egy adott szakaszban, ideiglenes jelleggel alkalmazott reguláris haderő – 1956 esetében nem valósult meg. A korábbi elemzés során már kiderült, hogy a Magyar Néphadsereg rendelkezésre állását, alkalmazhatóságát nem az anyagi természetű megfontolások befolyásolták, a szovjet fegyveres erők pedig már a konfliktus legelején, október 24-én hajnalban bevetésre kerültek. Említést kell tenni arról is, hogy bár a nem konvencionális háborúk szintén fontos jellemzője a katonai stratégia és a nem katonai elemek együttes alkalmazása, de ez a destabilizációs háborúkra is igaz. A további vizsgálódás során megkísérlem bemutatni, hogy a fegyveres felkelők harcait miért tekinthetjük inkább az utóbbi konfliktustípushoz tartozónak.

2.2.2. A destabilizációs háború jegyei és a felkelő csoportok

Az Ágh Attila által felvázolt négy típus közül talán a destabilizációs háború illeszthető rá leginkább 1956 teljes folyamatára, ha a magyar fél, azon belül is a felkelők részéről vizsgáljuk csak az eseményeket. Az eddigi két típus természeténél fogva az elemzés csak a reguláris fegyveres erők tevékenységére vonatkozott, viszont a továbbiakban már rátérhetünk a felkelő csoportok vizsgálatára is. Látni fogjuk, hogy a destabilizációs háborúra jellemző kritériumok közül itt gyakorlatilag mindegyik érvényes lesz: a nem katonai elemek túlsúlya az eszközökben és a taktikában, a kifárasztásra törekvő stratégiája, a frontvonalak és a hátszár elválaszthatatlansága, illetve a polgári célpontok megjelenése is.

A felkelő csoportok tevékenysége egyaránt megfeleltethető a destabilizációs háborúra és a nem konvencionális háborúra is jellemző korlátozott célú hadviselésnek – hogy miért inkább az előbbihez sorolom harcaikat, arra a későbbiekben magyarázatot adok. Ugyanez a megállapítás érvényes az összetételükre is. Bár kis létszámban csatlakoztak a különböző

fegyveres felkelőkhöz honvédek és tisztek is, döntő részben munkásokból, egyetemistákból, fiatalokból, kiszabadult elítéltekből – tehát civilekből – verbuválódtak az ellenállók csoportjai (Eörsi 2000, 261.). Ez a vegyes összetétel az általuk vívott harcban is megmutatkozott, a katonai képzettség és fegyelem terén mutatkozó eredendő hátrányt leleményességükkel voltak kénytelenek kiegyensúlyozni. Fegyverzetük is hasonló képet mutat: az általuk szerzett, harckocsik ellen hatástalan és elavult kézfegyvereket szinte magától értetődően egészítették ki a viszonylag könnyen elkészíthető és felhasználható benzines palackokkal. Amikor sikerült zsákmányolniuk nagyobb hozzáértést igénylő eszközöket, például harckocsikat, azokat viszont nem, vagy csak korlátozott mértékben alkalmazták (Eörsi 2000, 271. illetve Horváth 2003, 426.). Ennek lehetséges okait a harmadik fejezetben még bővebben megkísérlem majd bemutatni.

Mindezek ellenére tévedés volna azt állítani, hogy a felkelő csoportok tagjai nem értettek az alapvető harcászathoz vagy a kézfegyverek kezeléséhez. Ne feledjük, hogy 1956-ban összehasonlíthatatlanul magasabb volt a társadalomban a katonaviselt emberek száma, mint napjainkban. A világháborús veteránok (például maga „Szabó bácsi”, lásd Eörsi 2000, 281. illetve 288.), a Horthy-korszakban tizenéves korukban leventekiképzésben részesültek, illetve a Néphadsereg soraiból az erőltetett bővítést követő leépítések miatt leszereltek (lásd Eörsi 2000, 289. illetve 291.) tapasztalatai és ismeretei kétségtelen, hogy hasznára váltak a felkelőknek. Ezt a felvetést támasztja alá az a tény is, hogy a – szovjet mintára békeidőben is tüzelőállásban tartott – légvédelmi lövegeket a tartalékos tiszti kiképzéssel rendelkező műegyetemisták képesek lettek volna kezelni, még ha az alkalmazásukra végül nem is került sor (Király 1989, 289.). Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a fiatalabb felkelők gondolatvilágát éveken át formálta a győztes világháború utáni szovjet propaganda és hőskultusz. Ez egyrészt bizonyosan megnövelhette az elszántságukat, másrésztől így eleve a partizán jellegű, improvizatív harcmódban gondolkodva közelítették meg a reguláris – főként harckocsizó – csapatok elleni védelmi harc kérdéseit. A felkelők harcait esetenként a Néphadsereg katonái kiképzéssel is támogatták, például a Petőfi laktanya állománya a fegyverszünet idején a Széna téri csoportot (Eörsi 2000, 289.). Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a korszakban rendszeresített szovjet kézfegyverek kezelésének elsajátítása egyébként sem igényelt különösebb időt vagy előképzettséget.

Láthatjuk tehát, hogy a felkelők tevékenységében jelen vannak bizonyos katonás vonások, de bőven túlsúlyban vannak a nem katonai elemek. Ez megerősíti a felvetést, hogy

az általuk vállalt összecsapások egyaránt megfeleltethetők egy nem konvencionális háború és egy destabilizációs háború harcainak is. Meg kell azonban említeni e harcok korlátait is, amely egyúttal megvilágítja azt is, hogy a két típus közül melyikhez sorolhatóak inkább a felkelők küzdelmei. Mivel a csoportok tagjai nagyjából egyszerű, kevésbé tájékozott emberek voltak, komolyabb háborús, illetve politikai célok kitűzésére, pláne elérésére valószínűleg nem is nagyon gondoltak. Az már a kortársak számára is világos volt, hogy a felkelők csekély létszámukkal és gyenge fegyverzetükkel irreális harcot folytatnak a szovjet, illetve a karhatalmi csapatok ellen (Eörsi 2000, 263.), amely csak addig lehet sikeres, amíg a hatalom nem vet be komolyabb erőket ellenük.²⁶ A nem konvencionális háború elemzésekor már bizonyítást nyert, hogy a légierőt, tüzérséget, páncélosokat és gyalogságot együttesen felvonultató második szovjet beavatkozással szemben a felkelők már nem tudták eredményesen felvenni a harcot. Könnyen belátható az is, hogy a csoportokon belül folyamatosan, szinte óráról-órára változó összetétel, az alacsony létszám és a gyakran cserélődő vezetők sem tették lehetővé, hogy hosszabb távon is hatékonyan, eredményesen harcoljanak.²⁷ Mivel a háborús győzelemre nyilvánvalóan nem volt esélyük, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a felkelők egyetlen reális célja ezekkel a „tűszúrásokkal” csak az időhúzás lehetett: minél nagyobb veszteségek okozásával minél hosszabb ideig nyomást gyakorolni a politikai szférára. Király Béla, a nemzetőrség parancsnoka maga is úgy emlékszik vissza, hogy nem makacsságból vagy hősiességből tartottak még ki néhány napig az elsőprő erejű szovjet támadás idején, hanem a parancsnoki szervezetet akarták megőrizni arra az esetre, ha a Nagy-kormány mégis valamilyen kompromisszumot tudna kötni (Király 1989, 285.). Ezek tükrében már egyértelmű, hogy a céljaikban ilyen mértékben korlátozott összecsapások csak egy destabilizációs háborúhoz tartozhatnak.

Érdemes külön figyelmet fordítani a fegyveres csoportok eszköztárának és tevékenységének sokszínűségére is. Korábban megállapítottuk, hogy a destabilizációs háborúban a gerillák tevékenysége nem csak fegyveres küzdelemből áll, hanem más

²⁶ Lásd Konrád György megfogalmazását *A cinkos* című regényében: „Ti ezren sem vagytok, ők meg ránk küldhetnek félmillió katonát, tankkal, repülőgéppel. Nem muszáj agyonbőszíteni őket.”

²⁷ Szemléletes példa ezekre a problémákra a Corvin közti felkelő csoport működését ellehetetlenítő hatalmi harc. A november eleji fegyverszünet idején a Pongrácz-fivérek személyében új vezetők kerültek a csoport élére, akik odáig mentek a gyanakvásban, hogy még Maléter Pált, és korábbi vezetőjüket, Iván Kovács Lászlót is árulással vádolták. Ezalatt a csoport korábban összeszokott, már harcedzettnek tekinthető tagjai szinte mind távoztak, így a novemberi szovjet támadás már csak jórészt tapasztalatlan, hatékony vezetés nélkül maradt felkelőket talált a Corvin közben (lásd Eörsi 2000, 269-270. illetve Horváth 2003, 426.).

módszerekkel is igyekeznek gyengíteni a fennálló hatalmat. Ez a felkelő, majd a november elején nemzetőrséggé átalakult csoportoknál maximálisan teljesül. Sokan folytatták közülük a harcok lezárulása után is a fegyvertelen ellenállást röpcédulák terjesztésével, plakátok, falfirkák útján történő tájékoztatással, sztrájkok szervezésével (Eörsi 2000, 279. illetve 286.). A harcok szüneteiben, de különösen a fegyverszünet napjaiban a csoportok rendőri, logisztikai, járőrözési feladatokat is elláttak, valamint a büntető intézmények felszabadításában is részt vettek (Eörsi 2000, 263-264.). Külön egységek alakultak soraikból az ÁVH-sok és kommunista pártvezetők felkutatására és letartóztatására. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a csoportok nemegyszer durván, téves információk alapján léptek fel ártatlanokkal szemben is, és olykor sajnálatos módon lincselésekre, fosztogatásokra is sor került (Eörsi 2000, 264.). Ez utóbbi csoportok kapcsán figyelemre méltó a felkelők nyíltan polgári célpontok elleni fegyveres fellépése, ami szintén markáns destabilizációs vonás.

2.2.3. Az anómiás konfliktus két példája

1956 történetének talán legvéresebb és legszomorúbb eseményei a Kossuth téri, illetve a Köztársaság (mai nevén II. János Pál pápa) téri vérengzések. Reális értékelésük a közbeszédben – csakúgy, mint az egész eseménysoré – tudományos feldolgozottságuk ellenére még napjainkban is várat magára. A következőkben megkísérlem bemutatni ezt a két fontos epizódot, mint az anómiás konfliktus szemléletes példáit 1956 történetében. E két eset közül a Kossuth téri lövöldözés idesorolása lehet talán a meglepőbb fölvetés, azonban látni fogjuk, hogy bizonyos körülmények között még a reguláris, elviekben jól szervezett parancsnoki lánc alapján tevékenykedő szovjet haderő is képes volt anómiás erőszakot alkalmazni.

Ismert tény, hogy október 25-én a Parlamentet biztosító szovjet tankok eleinte még barátságosan viselkedő személyzete váratlanul tüzet nyitott az egyetemi hallgatók által szervezett tüntetésre, halottak tucatjait hagyva a Kossuth téren. Napjainkra igen elterjedté vált az a pontatlan közvélekedés, miszerint a környező épületek tetejéről államvédelmis katonák rálőttek a tömeggel barátkozó szovjet harckocsikra, akik erre adott válaszként nyitottak tüzet a civilekre. Érdemes azonban közelebbről is megvizsgálni a tüzmegnyitás körülményeit és kiváltó okait, hogy pontosabb képet kaphassunk. Egy 1957-es jelentés

alapján valóban igazoltnak látszik, hogy Sz. Z. határőr (az akkori köznyelven „zöldávós”)²⁸ alezredes géppuskával tüzet nyitattott csoportjával az „ellenforradalmárokat támogató” szovjet tankokra (Horváth 2003, 77.). Nyilvánvaló, hogy az alezredes a tüntetők oldalára való átállásként értelmezte a szovjet harckocsizók barátságos viselkedését. Viszont az továbbra is kérdéses, hogy ebben a helyzetben miért adott tűzparancsot, mivel a géppuskatűz csak a páncélosokra felmászott, a kezelőszeméllyel beszélgető, a tankokat magyar zászlókkal feldíszító fegyvertelen civilekre lehetett veszélyes, a harckocsikban nem tehetett kárt.²⁹ Kutatásaik során kórházi adatok és fényképek segítségével Kő András és Nagy J. Lambert megállapították, hogy a Kossuth téren elesettek nagyobb része repeszektől szerezte a végzetes sérüléseket, tehát a többségnek nem géppuskatűz okozta a halálát. A felelősség megállapítása érdekében tehát szükséges a szovjet harckocsik bevetésének körülményeit is megvizsgálni.

Az államvédelmisek beavatkozásával egy időben, illetve közvetlenül utána több irányból is további szovjet tankok hatoltak be a térre, és előbb figyelmeztető lövéseket adtak le a géppuskáikból a tömeg feje fölé, majd toronyágyújukból tüzelni kezdtek a Parlament irányába. Több páncélgránátjuk is a földre lapuló, fedezéket kereső civilek közvetlen közelében robbant fel, akiken ezután géppuskáikkal is végigsöpörtek (Kő 2010, 26.). Ki kell emelni, hogy fegyvertelen, a riasztó lövésektől már eleve pánikba esett, menekülni próbáló tömeggel szemben léptek fel ilyen módon, akik a harckocsikra semmiképp sem jelentettek veszélyt az adott helyzetben. Azonban az esemény nem csak e váratlanul kirobbanó, aránytalanul alkalmazott erőszak miatt jellemezhető anómiás konfliktusként. Egyértelműen tetten érhető az Ágh-féle tipológia bemutatása során már többször is említett rendezetlenség, szervezetlenség is, amely a Kossuth téri tragédiát okozta.

A harckocsik támadására ugyanis nem a résztvevő alakulat valamely előljárója – tehát arra jogosult személy – adott parancsot, hanem a helyszín közelében tartózkodó Szerov, a

²⁸ Maga az ÁVH, mint önálló szervezet már 1953-ban feloszlott, azonban a közbeszéd továbbra is az „ÁVH”, „ávós” megnevezéseket használta a pontosabb „államvédelmis” kifejezés helyett (Eörsi 2006, 18.). Dolgozatomban – Eörsi László mintájára – a korszellemnek megfelelően mindkét kifejezést alkalmazom.

²⁹ Meg kell jegyezni, hogy míg Horváth Miklós 2003-as könyvében amellest foglalt állást, hogy a szovjet tankok tüzmegnyitását közvetlenül megelőzhette, vagy azzal épp egy időben történhetett a határőrök tüzmegnyitása (Horváth 2003, 79.), Kő András a 2010-es tanulmányában már elveti a lehetőséget, hogy a környező épületekről tüzeltek volna a tüntetőkre. A fentebb hivatkozott forrás alapján mégis az előbbi feltevést tartom valószínűbbnek.

KGB elnöke.³⁰ Szerov korábban részt vett az Akadémia utcai MDP KV épületben – Mikojan és Szuszlov társaságában – a magyar pártvezetés ülésén, és eleinte nem zavartatta magát a Kossuth téri tömeggel. Azonban a tüntetők és a harckocsizók barátkozásáról értesülve két magyar, illetve három szovjet tiszt kíséretében távozott az ülésről. Szerov szemében veszélyt jelentett a szovjet katonák és a tüntetők közötti békés párbeszéd, nyilvánvalóan attól tartott, hogy a Parlament előtti tankok így esetleg a felkelők kezébe kerülhetnek. Ne feledjük, az előző napon (október 24-e) több lövés is érte a pártközpont épületét, Szerov számára pedig a tömeg jelenléte és a korábbi lövöldözés összefügghetett. Miután személyesen is felmérte a szituációt, több jelenlevő egybehangzó visszaemlékezése szerint kiadta az Akadémia utcában várakozó harckocsiknak a „sztreljaty” – tűz, lő, belelő – parancsot. A szovjet harckocsizó személyzet ezt vonakodott végrehajtani, mire egy államvédelmis ezredes Szerov kíséretéből figyelmeztetően a levegőbe lőtt a géppisztolyával (Kő 2010, 21-22.). Egy ilyen helyzetet, amikor egy reguláris katonai alegység egy nyilvánvaló jogsértéssel, értelmetlen vérontással járó parancsot nem az előljárója, hanem egy idegen szervezet vezetője parancsára, majd fenyegetésére hajt végre, nem értékelhetünk másként, mint a hadviselést lealacsonyító anómiás erőszakként.

A Kossuth téri vérfürdő után térjünk át a Köztársaság téri pártközpont ostromának, illetve az azt követő lincselésnek a vizsgálatára. A Budapesti Pártbizottság központjában már október 23-a estétől számoltak azzal, hogy az egyre radikálisabbra forduló helyzetben a fegyveres felkelők célpontjává válhatnak az épületben dolgozó pártfunkcionáriusok. Ennek megfelelően még aznap este megerősítették a pártközpont védelmét egy sebtében összeállított, zömében államvédelmis sorkatonákból álló alegységgel, kijelölték az egyes harcosok számára a figyelési és lőirányokat, majd a következő napokban több alkalommal is vételeztek további lőszert, kézigránátokat és két golyószórót is. A pártközponthoz vezényelt karhatalmisták október 24-én, illetve 25-én is őrizetbe vettek három-három civil fegyverest a téren átvonuló, lövöldöző csoportból, akiket 26-án átadtak a Belső Karhatalom parancsnokságának (Eörsi 2006, 17-20.). Másnap este a pártközpont védelmét tovább erősítette a Különleges Hadtest három páncélosa is, amelyek a tűzszüneti megállapodásig maradtak a Köztársaság téren,

³⁰ Szerov személyesen irányította 1956. október-novemberében Magyarországon az állambiztonsági szervek működését. Ebben a minőségében a Kossuth téri vérengzésen kívül is több atrocitásért felelős, például szelekció nélkül deportáltatott magyar lakosokat a Szovjetunióba a megtorlás kezdeti időszakában. Más tetteiért 1965-ben végül felelősségre vonták, azonban a magyarországi túlkapásai büntetlenül maradtak (Györkei – Horváth 2001, 308.).

ezután egy magyar páncélozott harcjármű és ötven tűzértiszi iskolás leváltotta őket. Azonban ez a biztosító alegység az általánosan eluralkodó fejetlenség miatt október 30-án reggel máig tisztázatlan körülmények között vissza lett rendelve, ezáltal a pártközpont – az eredetileg odavezényelt államvédelmis szakasztól eltekintve – ismét védtelenné vált. Ezzel párhuzamosan október 29. estétől egyre gyűltek a fenyegető jelek: többször is fegyveres csoportok jelentek meg a téren, fiatalok kezdték figyelni a pártházat a szemközti színház tetejéről, egy áthaladó gépkocsiból pedig néhányan tüzet nyitottak az épületre. A pártház őrsege e fegyveresek közül újabb foglyokat ejtett, akiket átadtak a Mosonyi utcai rendőrlaktanyának (Eörsi 2006, 22. illetve 27-30.). Mint látni fogjuk, ezek az elhamarkodott fogolyszerző akciók a későbbi események fényében végzetes hibának bizonyultak.

Az október 30-án bekövetkezett támadást ugyanis minden valószínűség szerint az váltotta ki, hogy a Mosonyi utcai laktanyából szabadon engedett foglyok hírt adtak a környékbeli – elsősorban a Baross téri – felkelő csoportoknak a pártközpontot védő, onnan kilövellő „ávósokról”, illetve a pártházban raboskodó állítólagos politikai foglyokról. Maga a harc azt követően tört ki, hogy az utcai tömegből az épületbe benyomuló fegyveresekre az egyik karhatalmista kézigránátot dobott, ami elől azok visszaszaladtak az utcára, majd egy újabb – ezúttal felkelők által dobott – gránáttól megijedve az általuk kihurcolt és lefegyverzett kilenc karhatalmista örre tüzet nyitottak, és közülük hármat agyonlőttek (Eörsi 2006, 49-51.). A védők kezdeti taktikai előnye rövidesen megszűnt, amikor a kézfegyverekkel támadó felkelők mellett egy máig azonosíthatatlan, Kossuth-címeres harckocsi is elkezdte lőni az épületet. Azonban a helyzetük akkor vált végképp tarthatatlanná, amikor a Mátyás-laktanyából a támogatásukra kiküldött hat harckocsi tévedésből – az azonosíthatatlan páncélos mintáját követve – pont a pártházat vette tűz alá³¹ (Eörsi 2006, 71-80.). Az épület rövidesen tarthatatlanná vált, a belövések és a felkelők által használt kézigránát-kötegek számos lyukat robbantottak a falain, a benzines palackok pedig tüzeket okoztak az épületen belül, így a védőknek meg kellett adniuk magukat.

³¹ Ebben számos szerencsétlen körülmény játszott együttesen közre. A harckocsi-alegység parancsnoka, Galó őrnagy nem ismerte sem a beosztottjait, sem – ez utóbbi még súlyosabb következményekkel járt – a Köztársaság teret, és az Erkel-színház épületét hitte a Pártbizottság Központjának (Eörsi 2006, 77-79.). Mivel a harckocsik között (emberi mulasztásból) nem működött a rádió-összeköttetés, Galó később már akkor is csak részben tudta menteni a menthetőt, amikor rájött a tévedésére. Azt is meg kell jegyezni, hogy az alegységbe beosztottak egyáltalán nem akartak részt venni az akcióban, és később egyesek közülük egyenesen büszkéek voltak arra, hogy az ő tevékenységük folytán foglalták el a felkelők a pártházat (Eörsi 2006, 121.).

Az ellenállást beszüntető párházbeliekkel szemben az ostromban résztvevők, illetve a spontán odacsődülő járókelők rendkívül kegyetlenül léptek fel. A kapun fehér zászlóval kilépő parlamenterekre a felkelők – az egyik Corvin közti parancsnok példáját követve – tüzet nyitottak. Ezután az épületből kirángatták a bent tartózkodókat, akiknek a továbbiakban az épp hozzájuk férők temperamentumától függően bármi lehetett a sorsa – a helyszínen agyonlövéstől kezdve a súlyos fizikai bántalmazáson, megalázáson át a sértetlenül távozásig. Egységes, szervezett tevékenységrend nem volt a még az egy helyről jövő felkelő csoportokon belül sem, amely a foglyokkal való viselkedést szabályozta volna. Voltak olyanok, akik még a földön fekvőkre is rálöttek, mások a sebesülteket halálra rugdosták, legalább három esetben késelés is történt, illetve egy földre került sorkatonát a tömeg áttolt egy járművet. Többen is csak annak köszönhetően menekültek meg, hogy segítséget kaptak néhány jóérzésű felkelőtől,³² vagy papírokkal igazolni tudták az őket fenyegető fegyvereseknek, hogy nem tartoznak a gyűlölt ÁVH-hoz, de a bántalmazást ők sem kerülhették el. Összesen 25 halálos áldozata volt a lincselésnek, közülük négy fő civil, három honvédtiszt, és 18 fő – egy kivételével mindannyian sorkatonák – államvédelmis. Az áldozatok holttesteit többen meggyalázták, a sebesülteket még elszállításuk közben is bántalmazták, fosztogatták, valamint több esetben filmre is vették a kegyetlenkedéseket. Szintén a felkelők lövéseitől veszítette életét a helyszínen Jean-Pierre Pedrazzini, a Paris Match újságírója, illetve a Péterfy Sándor utcai kórház egyik, a sebesülteket ellátó orvosa is (Eörsi 2006, 91-111.). Ne feledjük, hogy az ostromot kiváltó szóbeszéd – az állítólagos „több száz ávós” és a vélt „kazamatákban sínylődő rabok” – az ostrom utáni megszállott kutatás során teljesen megalapozatlannak bizonyult. A párház megtámadását és a fegyvertelenekkel szembeni kegyetlenkedéseket a felkelők így gyakorlatilag a semmiért követték el. Más kérdés, hogy cselekedeteiket nyilvánvalóan az sem mentené, ha értesüléseik pontosak lettek volna.

Az atrocitásokból nyilvánvaló, hogy az egykori ÁVH elleni jogos gyűlöletről vezérelt, spontán, ösztönös – tehát az anómiás – erőszak tört felszínre a Köztársaság téren 1956-ban. A pártközpontból érkező segélykérésre az általános fejetlenség miatt sokáig nem reagált érdemben a hatalom (lásd Eörsi 2006, 65-71. illetve M. Szabó 2007, 102.), a végül mégis

³² Nem volt veszélytelen vállalkozás a lincselés áldozatainak védelmére kelni. Van rá adat, hogy a felkelők közül néhányan még a sebesülteket elszállítani próbáló vöröskereszteseket is le akarták löni. Egy fegyveres csoport a kórházba is követte a kiszemelt áldozatait, ahol az orvosi személyzet bátor fellépésén múlt csak, hogy nem folytathatták a gyilkolást (Eörsi 2006, 95. illetve 118.).

kiküldött harckocsizó alegység összetétele és a páncélosok ötletszerű, átgondolatlan alkalmazása szintén a teljes szervezetlenség képét mutatja. Említést kell tenni még arról is, hogy az ostrom kitörésekor az egyik bennrekedt, lefegyverzett támadót valószínűleg agyonlőtték a pártház védői, ami szintén súlyos bűncselekmény (Eörsi 2006, 65.). Már korábban is kihangsúlyoztam, hogy minden egyes áldozat egyforma súlyú veszteség, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy még példák egész sorát lehetne hozni mindkét fél fegyvertelenekkel szembeni kegyetlenkedéseire (lásd Györkei – Horváth 2001, 102. illetve 114. valamint Kirov 2001, 132.).³³ Dolgozatom egyik alapvető célkitűzése az 1956-os események egészséges, objektív, teljes körű értékelése, amihez sajnos az ilyen – jellemzően elhanyagolt – árnyoldalak is meg kellett vizsgálni. Az objektivitás jegyében viszont azt is kijelenthetjük, hogy az államszocializmus évei alatt a második szovjet intervenció egyik fő okaként emlegetett Köztársaság téri eseményeket csak részben lehet – az Ágh-féle felosztás szerinti értelemben – a további harcok egyik kiindulópontjának tekinteni. A „Forgószél” hadművelet megindításában összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszottak a szovjet politika tényezői, ezek bemutatása viszont már meghaladná dolgozatom korlátait.

Áttekinthettük tehát 1956 harci cselekményeit az Ágh Attila-féle tipológia mind a négy konfliktustípusának szempontjából. Végigjártuk, hogy miért nem lehet új konvencionális háborúnak tekinteni a konfliktust, megvizsgáltuk a szovjet csapások nem konvencionális jellegét, a felkelő csoportok destabilizációs harcait, illetve a két legjellemzőbb anómiás megnyilvánulást az eseménysorban. A dolgozat további részében megvizsgálom a két szemben álló oldal által alkalmazott taktikákat és harci eljárásokat, hogy még pontosabbá váljon a harcok képe a konklúzióra.

³³ Faludy György második önéletrajzi regényében megemlíti a forradalommal kapcsolatos személyes élményeinél, hogy a fegyveres fiatalok október 24-én „Halál a sztrájktrőkre!” felkiáltással agyonlőtték munkavégzés közben az újpesti villamos sofőrjét. Hiába számít a visszaemlékezés primer forrásnak, az esetről nem találtam máshol említést, így csak érdekességgént hozom.

3. 1956-os hadikultúrák és taktikák

Egy fegyveres konfliktus vagy háború vizsgálatakor nem csak a karakterének megállapítása, hanem az alkalmazott taktikák és harceljárások elemzése is fontos terület. A korábbiakban már láthattuk, hogy a két szembenálló fél – az egyszerűség kedvéért a hatalom, illetve a felkelők – alapvetően két, egymástól teljesen eltérő módon vívta meg harcait, azonban ez nem csak a céljaik különbözőségével magyarázható. A következőkben megkísérlem bemutatni előbb a harckocsik alkalmazásának kihívásait a városi környezetben, kitérve a szovjet taktikák mögött meghúzódó gondolkodásmódra, majd átveszem a felkelők harci fogásainak külső feltételeit és érdekes megoldásait is.

3.1.A harckocsik városi alkalmazása

Különösebb harcászati szakképzettség nélkül is könnyen belátható, hogy egy harckocsi alkalmazására nem a városi környezet az ideális terep. A szűkös manőverezési lehetőségek, az épületek miatt csökkent látótávolság, a precíz légi támogatás korlátozottsága, illetve a harckocsikra veszélyes páncéltörő eszközök könnyebb álcázhatósága mind a bevetésük ellen szóló tényezők. Viszont a második világháború városharcai – különös tekintettel Berlin ostromára, amely egyértelműen a legnagyobb szabású volt a Vörös Hadsereg ilyen jellegű támadó hadműveletei közül – megmutatták, hogy a különböző fegyvernemek kellő összehangolásával a harckocsik az erősen beépített, romos, nagyvárosi környezetben is hatékonyak lehetnek. A tézisem a következő: ezeket a világháborús tapasztalatokat – ha nem is feltétlenül tudatosan – a szovjet katonai vezetők 1956-ban is hasznosítani tudták bizonyos mértékben. Állításomat viszont rögtön ki is egészíteném azzal, hogy mielőtt ez bekövetkezett volna, a szovjet harckocsik alkalmazása eleinte még egy, a világháborús városharcokkal merőben ellentétes tapasztalaton alapult. A következőkben megkísérlem bemutatni, hogy milyen megfontolások és eljárások alapján tevékenykedtek a szovjet páncélosok Budapest utcáin 1956 őszén.

Dolgozatom elején már utaltam rá, hogy az 1953. június 17-én a kelet-berlini tüntetéseket a szovjet harckocsik bevetése egyetlen nap alatt feloszlatta különösebb harctevékenységgel és saját veszteség nélkül. A több tízezer fős tömegtüntetések áldozatainak száma országszerte – összesen 209 fő halott és sebesült (WCDA, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111781> letöltés ideje: 2013. 11. 12.) – azt mutatja, hogy a Volkspolizei sortüzeihez a sokkal nagyobb pusztításra képes harckocsik nem

csatlakoztak, mivel a puszta megjelenésük is elegendőnek bizonyult. A szovjet katonai vezetés ebből azt a tanulságot vonta le, hogy hasonló tüntetések és zavargások esetén a jövőben máshol is elegendő lesz a harckocsik felvonultatása az elrettentéshez. Ebben a felfogásban kezdték meg a szovjet tankok 1956. október 24-én a későbbiekben öngyilkosnak bizonyuló járőröző cirkálásukat Budapest fontosabb útvonalain (Horváth 2003, 103.). A rosszul megválasztott taktika mögött nyilvánvalóan nem csak az 1953-as eseményekből levont téves következtetés állt, hanem a már említett tartózkodás a totális háborútól, illetve az előzetes felderítés gyakorlatilag teljes hiánya is. Ez utóbbira jellemző, hogy a Katonai Bizottságnak még napokkal a fegyveres harcok kitörése után sem álltak pontos felderítési adatok a rendelkezésére a felkelők elhelyezkedését és tényleges erejét illetően (Horváth 2003, 101.) – lásd a korábban már tárgyalt, rosszul előkészített október 28-i támadást a Corvin központ ellen.

A korai veszteségek hatására azonban a szovjet harckocsizók kénytelenek voltak egy, szintén Berlinben, de egészen más körülmények között szerzett tapasztalathoz visszanyúlni. A birodalmi főváros 1945-ös ostroma idején a szovjet harckocsizók eleinte szintén súlyos veszteségeket szenvedtek, mivel a Berlinért folytatott – valójában egyoldalú – versengésben nem az erők megóvása számított az elsődleges szempontnak, hanem az előrenyomulás lendülete.³⁴ Azonban a hadvezetés idővel mégis kénytelen volt óvatosabb taktikához folyamodni. Szebelev ezredes, a 2. gárda-harckocsihadsereg műszaki tisztje egy levelében pontosan leírta az újonnan alkalmazott eljárást: „[a németek] az ablakokból és a kapualjakból lőtték tankjainkat [...]. Nem az utcák közepén haladnak előre [a harckocsik], hanem a járdákon, és míg az egyik az utca bal oldalát lövi, addig a másik jobbra tüzel az ágyúval. A németek menekülnek az ablakokból.” Ezt a módszert a szovjetek az ostrom folyamán még tovább tökéletesítették azáltal, hogy géppuskásokat ültettek a lassan előrehaladó páncélosokra, hogy azokat az emeleteket is lefogják tűzzel, amelyek már olyan magasan voltak, hogy kívül estek a harckocsik toronyágyújának maximális emelkedésén (Beevor 2002, 313-314.). Láthatjuk tehát, hogy a Vörös Hadseregnek már létezett kipróbált módszere a harckocsik eredményes alkalmazására városi környezetben is. Azonban a Budapesten tapasztalt, meglepő erejű ellenállást látva még ennek ellenére is szükségük volt némi improvizációra. Ennek okát a harcok alapvetően eltérő céljaiban, valamint a felkelők által

³⁴ Sztálin paranoid módon tartott attól, hogy az Elba partjára kikerkező amerikaiak a szovjet csapatok előtt érnek Berlinbe, és valamilyen különbékét kötnek az összeomlás szélén álló náci rezsimmel. Ez a gyanakvás nyilván megalapozatlan volt, de a szovjet katonai vezetést lázas tempóra kényszerítette (Beevor 2002, 208.).

alkalmazott fegyverek és a németek egykori fegyverzete közötti figyelemreméltó különbségekben kell keresni.

Fontos ugyanis kihangsúlyozni, hogy a felkelők elsődleges „páncéltörő” fegyverüket, az ún. Molotov-koktélt jellemzően a negyedik-ötödik emeleti ablakokból dobták le, úgy, hogy magát a célpontot nem is látták, csak a támadást irányító megfigyelő instrukcióira támaszkodtak (Eörsi 2000, 273-275.).³⁵ Ezzel szemben a német katonák által nagy mennyiségben alkalmazott Panzerfaustokat csak a földszinti, esetleg pinceablakokból lehetett használni, mivel az irányzékuk úgy volt kialakítva, hogy a fegyver csöve célzáskor szükségszerűen fölfelé mutatott (Beever 2002, 314.). Ebből egyértelműen következik, hogy 1956-ban Budapesten a szovjet harckocsizók új kihívással szembesültek: az utcaszint helyett elsősorban a viszonylag közeli épületekből jövő, fölülről történő támadások kivédésére kellett koncentrálniuk. A felkelők visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a fenyegetésre reagálva a szovjet harckocsizók igyekeztek elkerülni az úttestek középvonalát – ahol könnyebben el lehetett találni őket fölülről –, lehetőség szerint inkább az út egyik oldalára húzódva vonultak fel, jellemzően egyes oszlopban. Mivel a nyíltabb, jobban áttekinthető tereken jóval kisebb fenyegetésnek voltak kitéve a szűk utcákhoz képest, az ilyen helyeken nyilvánvaló fölényt élveztek a felkelőkkel szemben.³⁶

A szovjet páncélosok védelmét a legegyszerűbb módon kísérő gyalogság bevetésével lehetett volna megoldani a házak emeletein elrejtőzött felkelők ellen – a gyalogságot pedig a harckocsik védték volna a kézfegyverek tüzetől –, azonban erre inkább a „Forgószerű” idején került jellemzően sor. A „Hullám” hadművelet során inkább arra törekedtek, hogy pontosan megállapítsák, honnan, melyik ablakból érkeznek a lövések vagy benzines palackok, és az így felderített tűzfészkeket távolabbról, lövegekkel vagy harckocsikkal megsemmisítsék. Ennek az eljárásnak a feltétele volt, hogy a veszélyeztetett útszakaszon vagy útkereszteződésen a lehetőség szerint minél nagyobb sebességgel áthajtó páncélosoknak magukra kellett vonniuk a

³⁵ A Molotov-koktélok értelemszerűen nem a harckocsik páncélzatának átütését szolgálták, hanem a tankok üzemanyagát vagy lőszerkészletét tudta belülről felrobbantani a páncéltest különböző nyílásain befolyó és belobbanó benzinkeverék.

³⁶ Lásd a Köztársaság téri párházat biztosító három szovjet harckocsit, amelyek távozásáig a felkelők nem is próbálkoztak semmiféle támadási kísérlettel (Eörsi 2006, 22.). Az egyedüli veszélyt a nyílt tereken elhelyezkedő tankokra az jelenthette, hogy a felkelők a páncéltesten felmásзва esetleg hozzáférhettek volna a kezelőszemélyzethez. Azonban ezt a torony folyamatos forgatásával és a búvónyílások lezárásával viszonylag könnyen ki lehetett védeni (lásd Galó őrnagyék beavatkozását a Köztársaság téren, Eörsi 2006, 76-77.).

felkelők tüzét. Az ilyen harcfelderítő vállalkozások továbbra is sok veszteséget követeltek (Horváth 2003, 104.), míg a felkelők azon gyakorlata, hogy dobás után rögtön kimenekültek az adott lakásból, tovább gyengítette a módszer hatékonyságát. Az épületekben okozott kár és a harckocsik vesztesége arányaiban tehát nem csökkent ezáltal. Volt azonban legalább egy esetben precedens egy másfajta elgondolásra is. A korábbiakban idézett berlini módszer mintájára – illetve a Vörös Hadseregben egyébként elterjedt szokás szerint – egy szovjet páncélos alegység harckocsi deszant segítségével próbált a Kilián laktanya ellen támadást intézni. A kísérlet sikertelennek bizonyult, nem utolsósorban azért, mert a deszantot adó, még tapasztalatlan magyar tűzértisztai növendékek nem alkottak összeszokott harci egységet a szovjet harckocsizókkal, és vonakodtak végrehajtani a kapott parancsokat (Györkei – Horváth 2001, 26-27.). Harckocsi deszant alkalmazására nem találtam további utalást a szakirodalomban, de mivel bevett szokásnak számított a szovjet haderőben, valamint arra is van forrás, hogy a Magyar Néphadsereg lövészegységei is részt vettek ilyen irányú kiképzésen,³⁷ elképzelhetőnek találom, hogy az 1956-os összecsapások során máshol is próbálkozhattak ezzel a módszerrel.

Meglátásom szerint azonban a „Hullám” hadművelet kudarcának okait nem csak a taktikában kell keresni, hanem a különböző fegyvernemek arányaira is figyelmet kell fordítani. Kétségtelen ugyanis, hogy az élőerő terén elszenvedett veszteségek tekintélyes része a városharcra kevésbé megfelelő, vagy eleve teljesen alkalmatlan haditechnika számlájára írható, a taktikától függetlenül.³⁸ A járművek kapcsán hangsúlyozni kell, hogy hiába vetették el idővel az erődemonstrációs járőrözést a szovjetek, a harckocsik alkalmazásának túlsúlya az októberi összecsapások során mindvégig megmaradt (Horváth 2003, 105.). Ebből arra következtethetünk, hogy a Különleges Hadtest vezetése nem tudott teljesen elszakadni az 1953-as mintától, bár ebben nyilván része volt az októberi harcok eleve korlátozott céljainak is. Viszont azt is láthatjuk, hogy a „Forgószél” hadművelet idején a szovjetek már kombináltan alkalmazták a különböző fegyvernemeket, ez kiérződik a Különleges Hadtest megerősítésére rendelt alakulatok összetételéből is (lásd Malasenko 2001, 262.). A

³⁷ Okváth Imre *Bástya* című könyvének függelékében a Hadtörténeti Múzeum 1945 utáni gyűjteményéből több archív fénykép is látható a magyar honvédek szovjet mintájú kiképzéséről. Ezek között kettőt is találtam, amelyek magyar lövész alegységek harckocsi deszantját örökítik meg.

³⁸ A számos nehézséggel küzdő tankok mellett meg kell említeni a felülről még a kézigránatok repeszhatása és kézifegyverek ellen is teljesen védtelen, „nyitott koporsó” gúnynéven emlegetett BTR-152 típusú páncélozott szállító járműveket is (Horváth 2003, 105.).

korábbiakban – az aránytalan pusztítás kockázata miatt – mellőzött tüzérség szerepe november 4-től kezdve a gyalogsággal együtt felértékelődött, csökkentve a harckocsik korábbi hegemoniáját. Ugyanez mutatkozik a korábban elhanyagolt felderítők alkalmazása kapcsán is (Malasenko 2001, 263.). A páncélosok és a gyalogság együttes támadását megelőző, közvetlen közlő mért tüzérségi csapás ugyanazt a hatást érte el például a Corvin elfoglalásakor, mint tizenegy évvel korábban az előrevont tüzérség Berlinben – lásd az utcákon emelt barikádok szétlövését vagy a Moabit börtön ostromát (Ryan 1999, 371-372. illetve Beevor 2002, 341.). Meg kell említeni, hogy a gyújtólövedékek és a nehéztüzérség ilyen alkalmazása sajnos elkerülhetetlenül együtt járt Budapest épületeinek az októberinél jóval nagyobb mértékű pusztulásával (Horváth 2003, 426.).

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a budapesti harcok során szovjet katonai vezetés mind az alkalmazott taktikákban, mind a harceszközeiben egy folyamatos elmozdulást mutatott az 1953-as tapasztalatok felől az 1945-ös tapasztalatok felé. A kezdeti, elrettentést célzó, napjaink jelenlétfenntartó járőreihez hasonló fellépés a felkelők elszántsága miatt gyakorlatilag már az első nap megbukott. Ezt követően fokozatosan – bár nem lineárisan – alakult át a szovjet harckocsik tömeges alkalmazása egy jól megszervezett összefegyvernemi hadműveletté, amely végül vitathatatlan erőfölényt biztosított számukra.

3.2.A felkelő csoportok hadviselése

Láthattuk tehát, hogy a támadó – tehát kezdeményező – fél szerepét betöltő Különleges Hadtest különböző intenzitású és szervezettségű harcéljárások egész sorával próbálkozott, mielőtt sikerült kivívnia a győzelmet. A velük szemben védelemre berendezkedő felkelők lehetőségei – a korábbiakban már taglalt hiányosságaik miatt – ennél lényegesen korlátozottabbak voltak. Meglátásom szerint esetükben a partizán jellegű hadviselés nem egy volt a lehetséges opciók közül, hanem az egyetlen, amellyel a siker reményében vehették fel a harcot. Könnyen belátható, hogy viszonylag alacsony létszámuk és gyenge fegyverzetük nyílt színi harcokat nem tett számukra lehetővé. A hatalom gyengítése érdekében vállalt összecsapásaik erősen korlátozott céljaira és jellegére már a destabilizációs háborúról szóló fejezet részben is utaltam, azonban az általuk alkalmazott harcéljárások közül néhányat mégis kiemelnék.

A harckocsik és egyéb harcjárművek elleni összecsapásokban a felkelő csoportok nem csak a közismert benzines palackokra hagyatkoztak, hanem minden rendelkezésükre álló

eszközt bevetettek a támadók feltartóztatására. A város ismerete, ezáltal a különböző épületek és útvonalak által nyújtott lehetőségek kihasználása kulcsfontosságú tényező volt. E téren a felkelők egyértelmű fölényben voltak a támadó féllel szemben, akik jobbára csak pontatlan felderítési adatokra támaszkodhattak. Szemléletes példa erre a Boráros téren csapdába ejtett T-34-es harckocsi esete, ahol a felkelők egy nyilvános WC lejáratahoz csalták a szovjet tankot, mivel tudták, hogy az úttest be fog szakadni a páncélos súlya alatt (Eörsi 2000, 281.).³⁹ Más módszerrel, de szintén a környezet sajátosságait kihasználva lassították le a Várba bevonuló szovjet harckocsikat a Széna téri csoport tagjai, akik zsírral és olajjal felkenték a Várhoz vezető meredek utakat (Eörsi 2000, 291.). A helyismeret, mint láthatjuk, előnyére vált a felkelőknek, nem utolsósorban azért, hogy segítségével előre kiszámíthatták a szovjet erők várható mozgásirányát. A Móricz Zsigmond körtéri csoport például előre előkészítette a Fehérvári út egy szakaszát a belváros irányába tartó szovjet oszlop megtámadására. Pongrátz Gergely beszámolója alapján a felkelőknek sikerült az úttesten szétlocsolt benzin begyűjtésével meglepetést és veszteségeket okozni a szovjet harckocsizóknak (Eörsi 2000, 301.). Hasonlóan jártak el a pesterzsébeti és csepeli felkelők is, akik a csapatmozgások lassítása érdekében felrobbantották a Nagykörösi út, illetve a Vámmentesi út és a Kikötő utca burkolatát (Eörsi 2000, 297. illetve Györkei – Horváth 2001, 115.). A helyismeret kapcsán térnék ki arra, hogy a Különleges Hadtest katonái, ha nem is ismerték ki magukat tökéletesen Budapest utcáin – a közkedvelt, de teljesen értelmetlen városi legendával ellentétben –, egy pillanatra sem hitték azt, hogy Szuezből vannak.⁴⁰

Külön említést érdemel Király Béla visszaemlékezései közül a felkelők egy meglepő akciója november 6-án. A második szovjet beavatkozás előtt a Szabadság-hegyre visszahúzódó nemzetőrök egy páncélozott, ZIM gyártmányú luxusautót zsákmányoltak – állítólag Rákosi egykori kocsiját –, amely védettsége és megtévesztő megjelenése miatt

³⁹ Petri Jenő volt zászlós állítása szerint a mozgásképtelenné vált, lezuhant páncélos kezelőszemélyzetét egy fiatal felkelő kézigránáttal arra kényszerítette, hogy nyissanak tüzet a Petőfi hídon közeledő szovjet harckocsioszlopra. A történet ezen részét meglehetősen valószínűtlennek tartom, különösen annak fényében, hogy Petri szerint a pontos célzásra alkalmatlan helyzetbe került tank személyzete által kényszerből leadott lövés eltalált egyet a felvonuló szovjet páncélosok közül (Eörsi 2000, 282.).

⁴⁰ 1956. október 29-e és november 7-e között, tehát a magyarországi eseményekkel nagyjából egy időben zajlott a Szuezi-csatorna államosítása miatt kitört második arab-izraeli háború. Jellemző a magyar legendateremtés nivójára, hogy a harci cselekmények döntően Szueztől messze, Egyiptom Földközi-tengeri partvidékén, illetve a Sínai-félszigeten zajlottak, tehát még ha szándékában is állt volna a Szovjetunióknak csapatokat küldeni Egyiptomba, azokat nyilvánvalóan nem Szuezből irányították volna.

különösen alkalmas volt a zavartalan mozgásra a szovjetek által megszállt város utcáin. A felkelők sikeres felderítő vállalkozásokat hajtottak végre a Húvösvölgyben és Kelenföldön is a luxusautó segítségével, amelyek segítségével meg tudták állapítani a szovjet csapatmozgások irányát. Azonban felderítő útjaik során az utasítások ellenére mindkét alkalommal tűzharcot kezdeményeztek a szovjet gyalogsággal, így a harmadik kísérletük már kudarcba fulladt (Király 1989, 287-289.).⁴¹

Láthatjuk tehát, hogy a felkelők meglepő találékonyságról tettek tanúbizonyságot az általuk vívott harcok során. A korábban hozott példák mind azt mutatják, hogy az épületek fedezékéből végrehajtott, rajtaütésszerű támadásaik során maximálisan kihasználták a környezet adottságait és szovjetek taktikai hiányosságait. Mivel nem törekedhettek az egész város – különösen nem az egész ország – ellenőrzésére, elsődleges céljuk a fontosabb közlekedési csomópontok környékének megtartása volt. A Magyar Néphadsereg tevékenysége kapcsán már megemlítettem, hogy amikor lehetőség adódott rá, a nemzetőr csoportok igyekeztek a honvédek segítségét és harceszközeit – főleg a lövegeket – is hasznosítani állásaik megerősítésére. Azonban a novemberi szovjet beavatkozás folyamán idővel kénytelenek voltak változtatni alapvetően védelmi jellegű, stacioner harcmódorukon, ha el akarták kerülni a bekerítést és a teljes felmorzsolódást. A kulcsfontosságú épületek tarthatatlanná válása, majd az ellenállási gócok felszámolása után a még kitartó felkelők már nem alakítottak ki új központokat, hanem gyors helyzetváltoztatásokon alapuló mozgó harcba mentek át, meglepetésszerűen támadva az útjukba kerülő szovjet csapatokat (Malasenko 2001, 271.). Megállapíthatjuk, hogy szervezettség, eszközök és mozgékonyág szempontjából a felkelő csoportok harcmódora is változott az összecsapások során, még ha nem is oly mértékben, mint a szovjeteké.

Említést kell még tenni a lakosság hozzáállásáról, mint a felkelők harcainak egy fontos faktoráról. A gerilla jellegű hadviselés ugyanis csak addig lehet sikeres, amíg a civil lakosság támogatását élvezik a harcok résztvevői. A közbeszédbe napjainkra teljesen beépült a forradalmi harcot vívó fővárost megvendéglő vidék, vagy a „pesti srácokat” egy emberként éltető és etető civilek toposza, azonban itt is érdemes lenne megkülönböztetni az események két fázisát. Bár az októberi időszakból is maradtak fenn plakátok, amelyek a fegyvereseket az anarchikus állapotok miatt a harcok beszüntetésére kérték, a novemberi intervencióig a

⁴¹ A felkelők harcairól szóló elbeszélések kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy ezeket a történeteket – de különösen Király Béla és Pongrácz Gergely visszaemlékezéseit – mindenképp érdemes a kellő kritikával kezelni.

lakosság döntő hányada támogatta a felkelőket. A választóvonal ebben a kérdésben is a „Forgószél” hadművelet megindulása. Angyal István, a Tűzoltó utcai csoport vezetője vallomásában leírja, hogy november 7-e után a korábban még barátságos és segítőkész asszonyok sírva könyörögtek nekik, hogy adják meg magukat, és ne nyújtsák még tovább a polgári lakosság szenvedéseit (Eörsi 2000, 280.). A szovjet erők a korábbinál sokkal keményebb fellépését látva, tizenegy évvel a második világháború pusztításai után valószínűleg kevés hajlandóság lehetett a lakosságban egy újabb háborús helyzettel járó létbizonytalanság és nélkülözés elviselésére. Ez egy újabb tényező lehetett, ami végül az ellenállás beszüntetésére bírta a fegyveres csoportokat.

4. Konklúzió, lezárás

Dolgozatomban megvizsgáltam 1956 harcainak karakterét és taktikai sajátosságait. Ha nem is helyezhető el rövidebbé miatt az ötvenes évek jelentősebb helyi háborúi⁴² között, mindenképp kijelenthetjük, hogy 1956 szemléletes példája a zárt, bipoláris jaltai világon belül jelentkező helyi konfliktusoknak. Megállapíthatjuk, hogy a már egy évtized óta folyamatosan újabb háborúra készülődő Vörös Hadsereget a jellegéből adódóan meg tudta lepni a magyarországi fegyveres ellenállás és annak intenzitása. Természetesen nyilvánvaló, hogy ha létezett volna szándék egy érdekszférán belüli totális háború megvívására a szovjet politikai és katonai vezetés részéről, a Szovjetunió jóval gyorsabban is úrrá tudott volna lenni a magyarországi helyzeten. A harcok pusztításai, majd az azokat követő megtorlás és konszolidáció tanulságul szolgáltak a későbbiekben mind a keleti blokk országai, mind a Szovjetunió vezetői számára. Bár nyilvánvalóan nem 1956 egyenes ági következménye, de azt láthatjuk, hogy a Szovjetunió a Brezsnyev-doktrínának megfelelően egészen felbomlásáig erősen „rajta tartotta” a szemét az érdekszférájába tartozó államok belügyein, nem riadva vissza a katonai intervenciótól sem – lásd a csehszlovákiai bevonulást, vagy akár az afganisztáni háborút. A csecsenföldi háborúk, illetve a dél-oszétiai harcok kapcsán pedig megfigyelhetjük, hogy még napjaink Oroszországtól sem teljesen idegen ez a gyakorlat.

A rendelkezésemre álló források és szakirodalom vizsgálatával egyértelműen bizonyítást nyert az alaptézisem, miszerint 1956 – a közbeszédben élő, az eseménysor jellegét és utóéletét eltúlzó toposzokkal szemben – nem egy új konvencionális háború volt, hanem egy, a szovjet fél részéről nem konvencionális, a felkelők részéről destabilizációs háborúként leírható rövid fegyveres konfliktus, amelynek során mindkét oldal prezentált anómiás megmozdulásokat. Ezt a képet hadtudományos szempontból tovább árnyalja a taktikai elemzés, amelynek során igyekeztem bemutatni az egymással első ránézésre szöges ellentétben álló harckocsi harcászat és a partizán jellegű városharcok kölcsönhatásait. Azonban nem állítom, hogy ezzel befejezettnek tekinteném a téma vizsgálatát. Fontosnak tartom kiemelni, hogy dolgozatomban az elemzés alapjaként Ágh Attila háborús tipológiája szolgált, azonban léteznek, és a jövőben még íródhatnak más felosztások is, amelyek alapján tovább lehet vinni az általam felvetett gondolatsort.

⁴² Például a koreai, a francia-indokínai, vagy az algériai háborúk.

A dolgozat terjedelmi korlátai és jellege miatt jelenleg sajnos nincs lehetőségem mélyebb és szélesebb körű vizsgálódásra, elemzésre. A felhasznált szakirodalmat – részben az orosz levéltári anyag kutathatóságának nyilvánvaló nehézségei miatt, részben a honvédtiszti pályára való készülés kötöttségei miatt – jelenleg még nincs módom kiegészíteni az eredeti nyelvű primer forrásokkal. Bízom benne, hogy a jövőben még lesz alkalmam folytatni 1956 katonai vonatkozásainak tudományos igényű kutatását a jelenleg még nem hozzáférhető dokumentumok vizsgálatával. Igyekeztem a korszak irodalmát és egyéni visszaemlékezéseket is forgatni, azonban a pontatlanságok elkerülése érdekében ezeket – csakúgy, mint a rendelkezésemre álló szakkönyveket és forrásokat is – alapos kritikával tanulmányoztam. Ahol ellentmondásra, bizonytalanságra leltem, azt minden esetben külön kiemeltem.

Dolgozatom legnagyobb tanulsága számomra – és ezt nem korlátoznám szükségszerűen csak a katonai vonatkozásokra –, hogy 1956 eseményei, emberi sorsai és utóhatásai *sokszínűek* és *szerteágazók* voltak, tehát képtelen gondolat egyetlen kategóriába erőszakolni azokat. A tipológiai elemzés rávilágított, hogy még a harcokat sem lehet egyetlen konfliktustípussal leírni. Láthattuk, hogy a hűvös stratégiai számítások, a politikai szűklátókörűség, a katonai becsület vagy épp a féktelen gyilkolás egy időben, egymás mellett is jelen tudtak lenni. Tanulságos és előremutató volna, ha ezt a sokszínűséget napjaink közgondolkodása, valamint az iskolai történelemoktatás észrevenné és elismerné, ahelyett, hogy a jelen viszonyait próbálná 1956 – vagy bármely más történelmi esemény – kategorikus kisarkításával legitimálni.

Köszönettel tartozom konzulensemnek a dolgozat megírásában nyújtott segítségért. Külön köszönet illeti a források és a szakirodalom felkutatásában nyújtott segítségükért Horváth Bettinát, Hegedűs Szilviát, és Vér Andrást.

Felhasznált Irodalom

Ágh Attila: Konfliktusok, háborúk. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1989.

ISBN 963 32 6592 4

Beevor, Anthony: Berlin 1945 – Az összeomlás. Gold Book Kft, Debrecen, 2002.

ISBN 963 425 027 0

Donáth Ferenc: Nagy Imre 1956. november 4-i rádiószózata és a Genfi Egyezmények. In: *Múltunk*, LII. évfolyam 1. szám, 2007. p. 150-168.

ISSN 0864-960X

Eörsi László: Budapest ostroma, 1956. In: *Budapesti Negyed* VIII. évfolyam 3-4. szám, 2000. p. 256-310.

ISSN 1217-5846

Eörsi László: Köztársaság tér 1956. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.

ISBN 963 86635 9 6

Faludy György: Pokolbeli napjaim után. Alexandra Kiadó, Budapest, 2006.

ISBN 963 37004 1 8

Gál Éva – Hegedűs B. András – Litván György – Rainer M. János: A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.

ISBN 963 7911 74 X

Györkei Jenő – Horváth Miklós: Adalékok a szovjet megszállás történetéhez. In: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. H&T Kiadó, Budapest, 2001. 2. kiadás

ISBN 963 00 8113 X

Horváth Miklós: 1956 Hadikrónikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

ISBN 963 05 8026 8

Horváth Miklós: A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalomban. In: *A Magyar Honvédség 1848-1989*. Egyetemi tankönyv II. kötet. Szerk.: Dr. Csikány Tamás alez. egy. doc. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.

ISBN 963 86441 2 5

Király Béla: Honvédségből Néphadsereg. CO-NEXUS Print-teR, Budapest, 1989.

ISBN 963 0268 60 4

Kő András: Kossuth Lajos tér, 1956. In: Rubicon, XX. évfolyam 9. szám, 2010. p. 18-27.

ISSN 0865-6347

Kirov, Alekszandr: Szovjet katonai beavatkozás Magyarországon – 1956. In: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. H&T Kiadó, Budapest, 2001. 2. kiadás

ISBN 963 00 8113 X

Konrád György: A Cinkos. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.

ISBN: 963 141 5376

Malasenko, Je. I.: A Különleges Hadtest Budapest tüzeiben. Egy szemtanú visszaemlékezései. In: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Szerk.: Györkei Jenő és Horváth Miklós. H&T Kiadó, Budapest, 2001. 2. kiadás

ISBN 963 00 8113 X

M. Szabó Miklós: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1955-1960. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007.

ISBN 978 963 327 421 7

Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Aquila Kiadó, Budapest, 1998.

ISBN 963 907380 6

Ryan, Cornelius: A berlini csata. Corvina Kiadó, Szekszárd, 1999.

ISBN 963 13 4813 X

Ungváry Krisztián: Második Sztálingrád. In: *Budapesti Negyed* VIII. évfolyam 3-4. szám, 2000. p. 221-255.

ISSN 1217-5846

Vándor Károly: Légierő Társbérletben. I. kötet. VPP Kiadó, Dunakeszi, 2009.

ISBN 978 963 88481 0 9

Wilson Center Digital Archive, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/9/1956-polish-and-hungarian-crises>

Wilson Center Digital Archive, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/collection/35/east-german-uprising>